HB
11136

CHRISTELIJKE EN NEUTRALE STAATKUNDE.

REDE TER INLEIDING VAN DE DEPUTATEN-VERGADERING GEHOUDEN TE UTRECHT OP 13 APRIL 1905, DOOR . . . . . .

DR. H. BAVINCK.

pfX
33.

pf X. 33

BIBL. VRIJE UNIVERSITEIT
HB
11136.
AMSTERDAM

Port X 33

Christelijke en Neutrale Staatkunde.

REDE

ter inleiding van de

DEPUTATENVERGADERING,

gehouden te Utrecht, op 13 April 1905,

DOOR

Dr. H. BAVINCK.

HILVERSUM
WITZEL & KLEMKERK.

UNIV. LIB.
BIBLIOTH.
REF.

Geachte Heeren en Broeders! [1])

Onze Deputatenvergadering komt thans voor de eerste maal zonder Dr. Kuyper als haar Voorzitter saam. Als Gij, mannen broeders, ofschoon de machtige attractie van zijn persoon en van zijn woord ontbreekt, desniettemin in even grooten getale als anders op dezen antirevolutionairen landdag verschijnt, dan legt uwe talrijke opkomst er getuigenis van af, dat niet slechts de persoonlijkheid van den leider, maar ook de hoogheid van het ideaal, dat wij nastreven, uwe harten van warme geestdrift gloeien doet. Zelfs al ging er een belangrijk percent van uwe belangstelling af voor de verklaarbare nieuwsgierigheid, om te zien, of en op welke wijze eene antirevolutionaire deputatenvergadering een goed verloop hebben kan zonder de krachtige leiding van haar vroegeren Voorzitter, dan nog zou ik het in deze oogenblikken, uwe vergadering overziende, durven uitspreken, dat niet in de personen, hoe hoog gewaardeerd ook, maar in de beginselen onze eenheid ligt en onze kracht.

Toch lijdt het geen twijfel, dat wij door het aftreden van onzen Voorzitter in ongewone en moeilijke omstandigheden geraakt zijn. Van onze eerste deputatenvergadering af, sedert de oprichting van het Centraal Comité, ja, eigenlijk van het oogenblik van zijn op-

1) Bij het uitspreken werd deze rede belangrijk ingekort.

treden af, was Dr. Kuyper jure suo de leider onzer partij, de drager onzer beginselen, de tolk onzer gedachten, de bezieler van onze kracht. Als hij thans van wege zijn Ministerschap het Voorzitterschap van het Centraal Comité heeft nedergelegd, dan dringt ons het beginsel onzer partij, hetwelk tusschen overheid en volk, tusschen Ministerie en Kamer zorgvuldig onderscheid maakt, in deze aftreding, welk gemis zij ons ook brenge, te berusten. Maar wij doen het niet, zonder dat wij in deze ure als vergadering van deputaten van heel de antirevolutionaire partij onzen diepgevoelden dank betuigen en onze warme hulde brengen aan de vaste overtuiging, het buitengemeen talent, den onverdroten ijver en den heroïschen moed, waarmede Dr. Kuyper meer dan dertig jaren lang onze beginselen uiteengezet en bepleit, onze partij georganiseerd, deze vergaderingen geleid, ons allen met geestdrift bezield heeft. Wat op het gedenkfeest van de „Standaard" werd uitgesproken, is nog uwe en mijne overtuiging: wanneer wij, Antirevolutionairen, in dezen tijd met zelfbewustheid en fierheid de banier onzer beginselen omhoog heffen, dan hebben wij dat, onder Gods zegen, in de eerste plaats aan Dr. Kuyper te danken. Wat onze partij in den lande is, dat is ze, zonder andere van onze voormannen te miskennen, toch inzonderheid geworden door *zijn* persoon en door *zijn* arbeid.

Maar juist omdat wij zooveel aan hem te danken hebben, brengt zijn aftreden als Voorzitter aan het Centraal Comité en aan de deputatenvergadering een groot verlies. De verandering, daardoor ingetreden, is principieel zoo gewichtig, dat hare gevolgen nog niet zijn te overzien; ze wordt echter op dit oogenblik nog niet zoo diep gevoeld, wijl de reden, die onzen Voorzitter tot aftreden bewoog, van verblijdenden aard is. Deze is toch in niets anders gelegen dan in het hooge ambt, waartoe de Koningin hem riep na den uitslag der verkiezingen in 1901. Van leider eener partij werd hij toen voorganger van heel ons volk, voorzitter van den Ministerraad, raadsman der Kroon. Ons partijbelang zwijgt daarom gaarne voor het algemeen belang van ons volk, en onze persoonlijke wenschen onderdrukken wij voor de stem onzer Koningin. Voor het presidentschap van den Ministerraad staan wij onzen Voorzitter nu, en nog vier jaren na dezen, gaarne af. Zelfs zijn wij op dezen dag hier saamgekomen, om een vast verbond te sluiten, dat wij allen onze uiterste kracht zullen inspannen om, voorzoover

het aan ons staat, te zorgen, dat Dr. Kuyper Minister blijft en in de eerstvolgende vierjarige periode niet meer als onze Voorzitter optreden kan.

Toch neemt dit niet weg, dat wij ons van de veranderingen, door zijn aftreden als onze Voorzitter en door zijn optreden als Minister in onze partij aangebracht, klaar bewust moeten zijn. Wij hebben geen belofte, dat na Groen en Kuyper weer een leider van hun talent en energie ons beschoren zal zijn. Met een persoon staat en valt onze partij niet, omdat zij uit beginselen leeft, die den toets der eeuwen hebben doorstaan. God kan verlossen door velen en door weinigen, door groote en door kleine kracht. Tot moedeloosheid bestaat er nimmer reden voor hem, die in waarheid aan 's Heeren voorzienig bestel gelooft. Maar als wij, van nu voortaan en meer nog in de toekomst, op eigen beenen moeten leeren staan, dan zal het er op aan komen, om door eendracht machtig te zijn, om onze organisatie in stand te houden en te volmaken, om door onderlinge toewijding aan de zaak het gemis van eene allesbeheerschende persoonlijkheid te vergoeden. Dat zal hoe langer hoe meer in de toekomst noodig blijken, maar het is ook thans reeds van het grootste belang bij de stembus, die in Juni geopend wordt. Zoo stemt het dan tot groote blijdschap, als we zien, dat onze mannen broeders op een dag als deze uit alle oorden des lands zijn saamgekomen, om elkander weer houw en trouw te beloven. En wanneer we daarbij hooren, dat het voorbereidend werk der verkiezingen met ijver is ter hand genomen, dat er geen moeite, geen tijd, geen kracht wordt ontzien, dat de energie onzer mannen voorbeeldeloos, hun inspanning boven lof verheven is, dan profeteert dat wat goeds voor de toekomst en geeft het ons ook reeds moed voor den ernstigen strijd, die ons wacht.

Want die strijd zal fel zijn; ernstiger en heftiger nog dan in het jaar 1901. Het is voor het liberalisme in de veelheid zijner schakeeringen de vraag van het erop of eronder, de quaestie van te zijn of niet te zijn. Indien het winnen mocht, dringt het misschien voor lange jaren de Christelijke actie terug. Indien het daarentegen verliest, valt het waarschijnlijk voorgoed in verschillende groepen uiteen. Zoo spant het thans dan zijne uiterste krachten in en roept zijn laatsten man te velde, om zich op te richten uit

zijn val en zijne vroegere heerschappij ook in deze eeuw in Nederland voort te zetten.

Voor velen onzer is deze groepeering der partijen bij de aanstaande stembus eene teleurstelling geweest. Er bestond eenige hope, dat in de vierjarige periode, welke straks achter ons ligt, de tegenstelling allengs voor waardeering, de bestrijding voor samenwerking plaats zou hebben gemaakt. En voor die hope bestond grond. Immers, toen het huidige Ministerie in 1901 de regeering aanvaardde, trad het, evenals het kabinet-Mackay in 1887, zeer gematigd op. „Niet uit zwakheid, maar om de alles afdoende reden, dat in een land, waarin twee zoo machtige groepen tegenover elkander staan, recht en billijkheid eischen, dat aan beide groepen een bestaan met eere verzekerd blijve." Het was de fout der liberalen, dat zij vroeger deden alsof wij niet bestonden. Zij behandelden de geloovigen als pariahs en wilden zelven heer en meester in het land zijn. Maar het Kabinet, uit leden der Rechterzijde samengesteld, wandelde in een ander spoor, en stelde zich van den aanvang af boven de partijen, ze alle te zamen erkennende als deelen van een en hetzelfde volk.

De personen, die in het Ministerie zitting namen, boden daar reeds waarborg voor. Wel koesterde men van liberalen kant vreeze, dat de Rechterzijde, wegens gebrek aan mannen, geen bruikbaar Kabinet zou kunnen samenstellen. Maar toen Dr. Kuyper als Kabinetsformateur na korten tijd de Heeren Van Asch van Wijck en Marez Oyens, Melvil van Lijnden, Loeff en Harte, Bergansius en Kruijs als Ministers om zich heen te scharen wist, viel den liberalen een pak van het hart en zagen zij de belangen van het land toch waarlijk niet aan gansch onwaardige en onbekwame mannen toevertrouwd. In den loop der vierjarige periode leed dit Ministerie een drievoudig verlies. Eerst in den Minister van Koloniën, den Heer Jhr. Mr. T. A. J. van Asch van Wijck, die reeds in den aanvang van het tweede zittingsjaar onder den last van zijn arbeid bezweek; daarna in den Minister van Marine, den Heer Kruijs, die door den dood werd weggenomen; en eindelijk in den Minister van Buitenlandsche Zaken, den Heer Melvil van Lijnden, die nu voor enkele weken zijn ontslag verzocht. Van deze drie Ministers, die de vierjarige periode mede begonnen maar niet ten einde brachten, was eerstgenoemde ons het naast verwant. In den Heer Jhr. Mr. T. A. J. van Asch van Wijck daalde een man ten grave, die

een aanschouwelijk beeld vertoonde van de geschiedenis onzer Antirevolutionaire partij. Toen hij voor ruim twintig jaren optrad, wisten de liberalen niets beters te doen, dan hem dag aan dag op de kaak te stellen wegens zijne onbeduidendheid. Zelfs zijn gymnasiale en akademische loopbaan werd nagegaan, opdat zijne volslagen onbekwaamheid daaruit voor den dag treden zou. Maar de Heer Van Asch van Wijck zweeg op al die beschuldigingen en hij werkte; hij werkte als burgemeester van Amersfoort, als lid der Kamer, als gouverneur van Suriname, als Minister van Koloniën; hij werkte met onbezweken trouw, met voorbeeldelooze toewijding, met inspanning van al zijne krachten, niet acht, maar twaalf uren in den dag. En toen hij stierf, was er maar ééne stem over de onpartijdigheid, de bekwaamheid, de beginselvastheid van dezen Antirevolutionairen voorman. En wat het meeste zegt, hij stierf als een Christen, kinderlijk vertrouwende op de barmhartigheid Gods.

Zijn dood was een slag voor het Ministerie, voor het Centraal Comité, voor de Antirevolutionaire partij. Maar in Minister Idenburg werd aan ons land een man geschonken, die de ledige plaats van den Heer Van Asch van Wijck met eere innemen kon. De kennis, die hij in zijn Indische loopbaan opgedaan had, verschafte hem reeds terstond als Kamerlid eene groote mate van invloed en gezag. En als Minister wist hij niet alleen door zijn sympathieke verschijning, maar ook door zijne welwillende houding, zijn ernstigen zin en zijne degelijke kennis het vertrouwen van alle partijen te winnen. Ons is het een eere, hem te mogen rekenen onder de banierdragers van onze Antirevolutionaire beginselen.

Op het Ministerie, dat in 1901 aan het bewind kwam, viel dus weinig aanmerking te maken; in bekwaamheid en werkkracht staat het bij geen der vorige Kabinetten achter. Maar ook het regeeringsprogram, dat in de eerste troonrede ontvouwd werd, droeg, ofschoon een beslist, toch ook een gematigd karakter. Het gaf wat men verwachten kon. De 22 wetsontwerpen, die erin aangekondigd werden, concentreerden zich alle om de geestelijke en de stoffelijke zijde van het sociale vraagstuk; en de Regeering kwam er rond voor uit, dat zij bij het geven van leiding en het verleenen van steun, door de wijziging van toestanden geëischt, wenschte voort te bouwen op de Christelijke grondslagen van het volksleven. Op den grondslag van zijn uitgebreid werkprogram

vond het huidige Kabinet in Kamer en pers bij zijn optreden een welwillende ontvangst. De Rechterzijde riep er een hartelijk welkom aan toe en de Linkerzijde nam het standpunt eener loyale oppositie in.

In het eerste jaar werd het Kabinet in beslag genomen door werk, dat zijn voorganger had nagelaten. Onderscheidene wetten waren onder het vorig Ministerie wel goedgekeurd, maar niet in werking getreden, t. w. de ongevallenwet, de militie- en landweerwetten, de kinderwetten en de gezondheidswet. Onder deze maakte met name de ongevallenwet het onmogelijk, om de ontwerpen inzake het verzekeringswezen terstond door de afdeeling Arbeid ter hand te doen nemen. De uitvoering toch van deze wet eischte zoo omslachtige en tijdroovende werkzaamheden, dat het eerste jaar voor anderen arbeid schier geheel verloren ging.

Toen er in den loop van dit eerste jaar geen enkel nieuw wetsontwerp werd ingediend en de Troonrede van 1902 niets naders bevatte over de vrijmaking van het onderwijs, maakte zich in onze eigen kringen een gevoel van teleurstelling van de gemoederen meester, waaraan de Kamer zelfs uiting gaf in haar voorloopig verslag. De vrees werd uitgesproken, dat Dr. Kuyper, op het groene kussen gezeten, zijn „oude plunje" had afgelegd; en een smaldeel zonderde zich af van onze vloot en ging op het onbruikbaar kompas van 1894 de politieke zee bevaren. Zelfs maakten verschillende liberale leden bij het begrootingsdebat van 1902 zich bezorgd over het Christelijk karakter van het Kabinet, en vraagden met belangstelling, waarin toch de beginselen van dit Ministerie verschilden van die, door vorige Kabinetten gehuldigd. Zoo goed was in den aanvang de verstandhouding, en zoo groot de verwachting, door voor- en tegenstanders ten aanzien van het regeerbeleid van het nieuwe Kabinet gekoesterd.

Deze sympathie voor het Kabinet steeg nog aanmerkelijk in de eerste maanden van 1903. De werkstaking, die toen uitbrak in een pakhuis aan het Blauwhoedenveem, sloeg door een krachtig solidariteitsgevoel over naar het spoorwegpersoneel in Amsterdam. Dientengevolge werd dit centrum van personen- en goederenvervoer plotseling van het overige land geïsoleerd. Zaterdag 31 Januari en Zondag 1 Februari stond het spoorwegverkeer op de drukste Hollandsche lijnen stil. Op alle stations, Haarlem, Den Haag, Rotterdam, Amersfoort, Utrecht stelde zich het personeel in het

gelid, wachtend op het sein om den arbeid neer te leggen. Eén wenk behoefde het slechts te kosten, om eene algemeene werkstaking onder het spoorwegpersoneel te doen uitbreken. Heel Nederland stond verbijsterd. De staking was eene verrassing voor het land, voor de Regeering, voor de sociaal-democratische en anarchistische partij, ja zelfs voor eene groote groep van arbeiders, die eraan deelnamen, maar gehoorzaamden op commando. Toen het conflict op spoorweggebied werd overgebracht, berustte de regeering bij den heer Oudegeest, voorzitter der federatie van het spoorwegpersoneel; hij gaf bevelen en allen gehoorzaamden, machinist en stoker, conducteur en controleur. De directies hadden niets te zeggen, niettegenstaande het personeel voor een deel bij het in dienst treden met eede tot gehoorzaamheid zich verbonden had. Er heerschte een anarchistisch schrikbewind. Aan het algemeen belang werd niet gedacht. De organisatie der werklieden was op dat oogenblik het hoogste belang, waarvoor alles wijken moest. De wettige besturen, de patroons, de directies, hadden niets te zeggen; alle macht was verplaatst en berustte bij het bestuur der arbeidersvereenigingen. De Heer Hugenholtz hing, naar eene toen gebezigde uitdrukking, op het perron te Haarlem den gebraden haan uit.

In de tenten der socialisten en der anarchisten ging er toen een groot gejuich op. Beide dongen om de eer van het peterschap. Het *Volk* dreigde: de kapitalisten hebben nu eens gezien, wat de arbeiders vermogen, als ze één zijn. Nog heeft de leeuw slechts zijn klauw getoond, hij heeft nog slechts laten *vermoeden* wat hij vermag, als hij zijn volle kracht ontketent. De heeren zullen wel doen, daarmede in het vervolg wat rekening te houden. Zoo noodig zal de algemeene werkstaking in ons land de conservatieven tot rede moeten brengen. Nog grooter overwinningen bergt de toekomst in haar schoot. Arbeiders, het gaat zoo goed. Men kan het *hooren* groeien.

Door schrik bevangen, schaarden zich toen alle partijen eendrachtig aan de zijde der Regeering. In de eerste dagen van Februari waren allen diep onder den indruk van het gebeurde. Eenstemmig was het oordeel, dat deze werkstaking eene revolutie, eene anarchie, een zegepraal niet van het recht maar van de macht, een onwettige verplaatsing van het gezag was geweest. Niet alleen van de rechter-, maar ook van de linkerzijde drong men

in de pers bij de Regeering er op aan, dat zij zorgen moest, dat zoo iets niet meer voorkomen kon. Enkele stemmen gingen er wel op, zooals die van den hoogleeraar Visser, die het der Regeering kwalijk namen, dat zij niet terstond had ingegrepen en bijv. niet onmiddellijk beslag had gelegd op de locomotieven en rijtuigen, om althans voor het vervoer van de post te kunnen zorgen en de verbinding tusschen Den Haag en Amsterdam te onderhouden, — alsof de Ministers bij gebrek aan personeel in hoogst eigen persoon als machinist en conducteur hadden moeten optreden —, maar deze stemmen vonden geen weerklank en brachten de Regeering niet van de wijs. De *Amsterdammer* vertolkte in die dagen de overtuiging, die zetelde in aller hart: de Regeering heeft door haar kalmte en bezonnenheid het land voor groote nadeelen en gevaren behoed.

Met die bezonnenheid paarde de Regeering eene groote mate van beslistheid; zij wist wat zij wilde. De afloop der staking bracht geen ontspanning, de overmoed der arbeiders kende geen grenzen. De werklieden te Amsterdam dreigden bijv. met staking, als de Gemeenteraad niet vóór een bepaalden, korten termijn aan hun eischen voldeed. De arbeiders waren met den afloop der staking, die hoegenaamd geen loonsverhooging en geen lotsverbetering bracht, niet tevreden. Wat had men aan de verkregen erkenning der organisatie, zoo lieten zij in Rotterdam zich hooren, hun vrouwen konden er geen krent voor koopen. Van de gunstige gelegenheid moest gebruik gemaakt worden, om het kapitalisme ten onder te brengen; het anarchisme stookte dit vuur der hartstochten aan en het socialisme miste den moed, om voor het „anarchistisch avontuur" eener algemeene werkstaking te waarschuwen. Dezen ernst van den toestand inziende, schroomde de Regeering niet afdoende maatregelen te nemen. Eerst riep zij de lichtingen van 1900 en 1901 op, om ergerlijke feiten als te Durgerdam te voorkomen, om de driestheid ontzag in te boezemen en aan de burgers gevoel van zekerheid te hergeven. Daarna verscheen zij in de Kamer van 26 Februari met eene Verklaring, die bij vriend en vijand om haar waardigen toon en kloeke beslistheid instemming vond. En zij stelde daarin **voor tegen het** gevaar van een onbezonnen aanslag op den hoofdfactor voor de levensbeweging der maatschappij: instelling van eene spoorwegbrigade, benoeming eener staatscommissie met enquêtebevoegdheid naar toestanden bij het spoorwegpersoneel en strafbaar-

stelling van plichtverzaking bij bepaalde diensten ten behoeve van de publieke zaak.

Toen deze voorgenomen maatregelen bekend werden, organiseerde zich een stelselmatig verzet bij de arbeiders. De Minister van Binnenlandsche Zaken werd op een plaat van het *Volk* als een worger van den arbeider voorgesteld. De wetsontwerpen werden dwang- en muilkorfwetten genoemd, die de vrijheid, de vereeniging en de organisatie van de arbeiders aanrandden. Op eene vergadering van vertegenwoordigers van ongeveer veertig vakbonden, welke den 20sten Februari te Amsterdam op uitnoodiging van de Vereeniging voor Spoor- en Tramwegpersoneel samenkwam, werd besloten een Comité van Verweer te benoemen, dat een krachtige actie zal voeren ter handhaving van de vrijheid van den arbeider, en werd het gansche Nederlandsche proletariaat opgeroepen, zich in dezen met de georganiseerde arbeiders solidair te verklaren. Het Comité van Verweer werd benoemd uit vertegenwoordigers van de vakbonden, van de vrije socialisten en van de sociaal-democratische arbeiderspartij. Het kreeg de uitgebreide volmacht, om eerst, bij eene mogelijke aanranding van de vrijheid van den arbeider, onmiddellijk de staking af te kondigen voor het spoorwegpersoneel en de transportarbeiders, en, als de staking niet tot een gewenscht einde leidde, ze uit te breiden tot bedrijven, die voorzien in de dagelijksche levensbehoeften, en zoo noodig eene algemeene werkstaking te proclameeren. Het manifest van de heeren Petter en Oudegeest beviel het nemen van voorzorgsmaatregelen aan, om onmiddellijk den arbeid neer te leggen, als er bericht kwam van het hoofdbestuur. De sociaal-democratische partij, ofschoon van het ijdele en dwaze van dit „anarchistisch avontuur" overtuigd, steunde dit dreigement aan de Regeering. Het *Volk* schreef den 2den Maart: arbeiders moeten zich organiseeren voor een „reuzenstaking". De Regeering wierp der arbeidsklasse den handschoen toe, ontketende de hartstochten. Thans is niet anders mogelijk dan hard tegen hard — deze schurkenstreek dringt tot alle wettige middelen van verweer. En de heer Troelstra verklaarde nog den 10den Maart in de Tweede Kamer, dat er bij eene eventueele werkstaking van den kant van Engeland een ton gouds per week tot steun in uitzicht werd gesteld.

Er viel geen twijfel meer aan, dat de werkstaking als een politiek machtmiddel werd aangegrepen, om de Regeering te intimideeren,

dat er een macht in den staat werd georganiseerd, die dezen de wet moest voorschrijven. Het ging niet meer om solidariteit of organisatie, om loonsverhooging of lotsverbetering, maar het ging om het gezag en de macht in den staat.

In dezen critieken tijd, toen het recht en het gezag zelff in den strijd betrokken was, viel een groot deel van de liberale partij der Regeering af en koos de zijde der dreigers met staking. Nu het grootste gevaar maar geweken was en de oogenblikkelijke nood voorbij was, voelde men niets meer voor de quaestie van het gezag. De voorstellen der Regeering werden afgekeurd en zij zelve tot toegeven vermaand. Een twintigtal mannen van naam wendde zich tot het Nederlandsche volk met de uitnoodiging, een smeekschrift aan de Regeering te zenden. Geen woord van afkeuring kwam daarin voor over de werkstaking van 31 Januari, over het terrorisme van Oudegeest, over de socialistische en anarchistische woelingen; geen woord ook van verdediging en steun der Regeering; maar alles was daarop gericht, dat de Regeering wijken moest, dat ze vergeten en vergeven, verzoenend optreden en haar wetsvoorstellen intrekken moest. Er werd een „reusachtig petitionnement" op touw gezet als het meest rechtmatig middel, om de Regeering te waarschuwen voor een stap, die tegen de conscientie van een groot deel des volks ingaat.

Dit optreden tegen de Regeering in zulk een ernstigen tijd en bij zoo gewichtig vraagstuk was een daad van onverstand en ontrouw. Het bewees, dat de oppositie niet begreep, waar het om ging, en na de afwending van het gevaar om het recht zich niet bekommerde; het gezag bleek in haar handen niet veilig te zijn. Van dien tijd af dagteekent de scherpe houding, welke de liberale partij tegenover het Kabinet in steeds toenemende mate aannam. Wel is waar kwam er bij de behandeling der wetsontwerpen door de inschikkelijkheid der Regeering weder eenige toenadering. De heer Israels erkende in het *Handelsblad*, „dat het Ministerie-Kuyper in zijne bereidwilligheid tot gemeen overleg zoover gegaan was als men slechts kon verwachten". De stellers van het smeekschrift ondervonden trouwens ook, dat een groot deel van hun geestverwanten hun hoegenaamd geen steun bood. Gevolg daarvan was, dat de liberalen in de Kamer ten slotte vóór de ontwerpen stemden. Maar de vrijzinnig-democraten stemden tegen.

En de heer Borgesius was op het oogenblik der stemming toevallig absent en toonde, naar de uitdrukking van de *Standaard*, „den moed van een haas".

Er was te kwader uur een verschil in beginsel openbaar geworden, dat door den heer Israels aldus werd geformuleerd: Volgens de Antirevolutionairen heeft de overheid of de staat een zelfstandig gezag, niet ontleend aan de vrijheid en het recht des burgers. Maar „het liberale beginsel, zoo scherp mogelijk geformuleerd, luidt aldus: Alleen de menschen hebben rechten, de overheid als zoodanig heeft alleen plichten. Zij heeft den plicht de overheidstaak te vervullen en uit dien plicht vloeit voort, dat zij de bevoegdheden hebben moet. noodig tot hare vervulling. Die bevoegdheden kan zij alleen verkrijgen, doordien de burgers van hun onbegrensd recht een gedeelte afstaan en van een bevoegdheid afzien ten bate der overheid. Elk recht der overheid is afgeleid recht, geen zelfstandig recht." De overheid had dus moeten wijken, toen de burgerij hare stem verhief, hare rechten deed gelden en hare bevoegdheid terugnam.

De verwijdering, welke dit verschil over het gezag tusschen Ministerie en linkerzijde teweegbracht, werd nog grooter bij gelegenheid van het voorstel tot wijziging van de wet op het hooger onderwijs. De ontvangst, welke aan het 11 Maart 1903 ingediende ontwerp te beurt viel, was eerst lang niet ongunstig. Niemand vond er iets vreemds in, en elk had een dergelijk voorstel van dit Ministerie verwacht. Ook kwam het aan den uitgesproken wensch der linkerzijde, dat dit Kabinet in zijne wetgeving duidelijker kleur bekennen zou, op waardige wijze tegemoet. Het *Vaderland*, de *Nieuwe Courant*, het *Sociaal Weekblad* de *Amsterdammer* en ook mannen als Professor Holwerda namen een welwillende houding tegenover het ontwerp aan. Het scheen werkelijk, alsof het liberalisme de gedachte, van alleen in het bezit der wetenschap te zijn, stil en zonder gerucht had laten varen. Er scheen een omkeer in de opinie te hebben plaats gehad. Er werd gulweg erkend, dat staats-, algemeen en wetenschappelijk belang zich niet verzette tegen de officieele erkenning van het bijzonder hooger onderwijs en tegen het verleenen van den effectus civilis aan graden, door bijzondere universiteiten verleend.

Maar spoedig begon de wind te waaien uit een anderen hoek.

De bekende Q. N. onderwierp in het *Handelsblad* het Regeeringsvoorstel aan eene ernstige critiek. Zijne bezwaren golden niet enkel détailpunten, ze hadden niet slechts betrekking op de *wijze*, waarop het bijzonder hooger onderwijs zou worden vrijgemaakt, maar zij droegen een principieel karakter en richtten zich tegen de vrijmaking zelve. De officieele erkenning van het bijzonder naast het openbaar hooger onderwijs was op zichzelve ongeoorloofd, in strijd met het belang van staat en wetenschap beide. Wetenschap toch, zoo beweerde de hooggeleerde recensent, was alles, maar ook dat alleen, wat verband hield met onbevooroordeelde waarheidsvorsching. Wie een dienaar der wetenschap wil zijn, moet volkomen onbekommerd zijn omtrent den eindpaal, waar zijn weg op uitmondt. De wetenschappelijke man tijgt uit, niet wetende waar hij komen zal. Wie op het stuk van het eindpunt zijner reis aan een vooraf bepaalde marschroute zich laat binden, dient niet de wetenschap, maar verraadt haar.

Zoo werd door het liberalisme het oude paard van de onbevooroordeelde wetenschap weer van stal gehaald en nieuw getuigd. Evenals bij de werkstaking het beginselverschil over het gezag van liberale zijde werd geponeerd, zoo werd bij het hooger onderwijs van dienzelfden kant de antithese opgeworpen, die inderdaad ook in het begrip der wetenschap tusschen de moderne en de Christelijke wereldbeschouwing bestaat. De openbare scholen werden wederom als draagsters der eenige en der echte wetenschap voorgesteld, en de bijzondere inrichtingen van onderwijs ontvingen den liefelijken naam van sectarische, polemische en propagandistische scholen, die het besef van nationale eenheid ondermijnen en geen andere vruchten telen dan verwarring en ontbinding.

Het *Handelsblad* ging met deze principieele oppositie voorop; straks volgden *Arnhemsche* en *Nieuwe Rotterdammer Courant*. Al gaf men toe, dat het liberalisme in zijne „vlegeljaren" wel wat eenzijdig en overdreven was geweest, thans was er verandering gekomen, de openbare universiteiten waren puik en bruikbaar voor allen. Dat er in den strijd voor het bijzonder hooger onderwijs eene „billijkheidsquaestie", zooals de *Amsterdammer* het noemde, aan de orde was, daaraan werd niet gedacht. Voor „zedelijke motieven" bleek de liberale partij hoe langer hoe minder toegankelijk te zijn. Ze praatte over officieele wetenschap en over openbare universiteiten, alsof er land en volk, alsof er het heil der wereld

van afhing. De Kamerdebatten werden beheerscht door de antithese van geloovige en gelooflooze wetenschap en ontaardden menigmaal in een theologisch dispuut. Zoozeer sloten de liberalen in het enge kringetje van hun stelsel zich op, dat zij, bij aanneming van het wetsvoorstel, niets anders verwachtten dan ondergang der wetenschap en uitsterving der openbare hoogescholen. Nog enkele weken geleden sprak Prof. De Louter van „kostbare, doch ontvolkte Rijksuniversiteiten", evenals ook van „verkwijning en uitputting van het openbaar onderwijs". Zooals de socialisten moord en brand hadden geroepen over de dwang- en muilkorfwetten, zoo verloren de liberalen hun bezinning, als ze dachten aan de officieele erkenning van bijzondere inrichtingen van onderwijs, en aan het verleenen van den effectus civilis aan graden, door zulke inrichtingen uitgereikt.

Vandaar dat er noch bij de eerste, noch bij de tweede behandeling van het wetsontwerp in de Tweede Kamer eene ernstige poging werd aangewend, om tot vergelijk en overeenstemming te komen. De *Amsterdammer* mocht erop wijzen, dat de invoering van staatsexamens in den een of anderen vorm de eenige weg was, om aan de onbillijkheid, waarover de voorstanders van vrij hooger onderwijs zich beklaagden, een einde te maken. En Prof. Van Geer mocht vóór de tweede behandeling van het wetsontwerp de hoop uitspreken, dat de liberalen eene andere tactiek dan de eerste maal zouden volgen, door amendementen het wetsontwerp zouden trachten te verbeteren, en voor staatsexamens overeenstemming zouden zien te verkrijgen — het was alles gepredikt aan doovemans oor. Van het begin tot het einde stond „la mort sans phrase" vast. Het dogma van de alleenzaligmakende liberale wetenschap duldde geen concessie, en politieke berekening sterkte de oppositie, om dit dogma onverzwakt te handhaven.

Bij de lager-onderwijs-novelle herhaalde zich volkomen dezelfde geschiedenis. Ook hier stonden de kansen voor eene eendrachtige samenwerking aanvankelijk niet ongunstig. De wet-Mackay, welke gelijke bijdragen uit de Rijkskas aan openbaar en bijzonder onderwijs toekende, en dus beide in beginsel beschouwde als gelijkwaardige deelen van de Nederlandsche volksschool, werd ook met steun van vele liberalen aangenomen. Langzamerhand kwam er meer waardeering voor de bijzondere school en vond het denkbeeld ook bij liberalen als Mr. Hubrecht ingang, om het streven

naar rechtsgelijkheid der ouders inzake het onderwijs hunner kinderen tegemoet te komen en te steunen. De leerplichtwet zou zonder twijfel in 1900 gestruikeld zijn, als Minister Borgesius toen niet namens de Regeering verklaard had, dat hij er voor zorgen zou, dat door de invoering van de leerplichtwet het bijzonder onderwijs financieel niet van slechter conditie zou worden. En dat woord heeft de Minister gestand gedaan door de gewijzigde schoolwet van 1901, waarbij de subsidie voor de bijzondere scholen aanmerkelijk werd verhoogd.

Het spreekt echter vanzelf, dat het huidige Kabinet, hoe dankbaar ook voor de door het Rijk aan de bijzondere scholen verleende subsidie, hierbij niet kon blijven staan. De vereenigingen voor Christelijk onderwijs hadden hare wenschen uitgedrukt in het bekende Unie-rapport. Op het program van urgentie, door de Antirevolutionaire partij vastgesteld, stond als eerste artikel: voorzoover de grondwet toelaat, finale oplossing van het onderwijsvraagstuk in den geest van het gewijzigde Unie-rapport. En Dr. Kuyper had zelf met de heeren Lohman, Mackay, Van Alphen en De Visser den 2den Mei 1901 in de Kamer eene motie voorgesteld, inhoudende, dat de door de wet vastgestelde minima voor de jaarwedde der onderwijzers aan openbare en bijzondere lagere scholen met hunne wettelijke verhoogingen ten laste van het Rijk te brengen zouden zijn.

De toestand van de bijzondere scholen was dan ook van dien aard, dat versterking der subsidie dringend noodig was. Want meerdere gelijkheid tusschen openbaar en bijzonder onderwwijs had zeer zeker ook verkregen kunnen worden, als de openbare schoolbesturen zich gedragen hadden naar de bedoeling van den in de wet-Mackay voorgestelden maatregel: verplichte schoolgeldheffing op de openbare lagere school. Langs dezen weg hadden de bestaansvoorwaarden voor openbare en bijzondere scholen meer en meer met elkander in overeenstemming gebracht kunnen zijn; en deze weg ware voor beide inrichtingen zoowel als voor de financiën van rijk en gemeente de verkieselijkste geweest. Verplichte schoolgeldheffing was in het systeem der wet-Mackay de hoeksteen, om tot beëindiging van den schoolstrijd te komen. Maar het is bekend, dat de openbare schoolbesturen zich weinig om dezen maatregel bekommerden. In de meeste gemeenten bleef het schoolgeld op dezelfde hoogte, waarop het vóór 1889 stond,

en het aantal door het Dagelijksch Bestuur verleende vrijstellingen was zóó groot, dat de opbrengst der schoolgelden dikwerf van weinig beteekenis was. De pacificatie van 1889 werd feitelijk niet gehandhaafd en bleek daardoor niet eene laatste maar eene eerste schrede op den weg van vrijmaking van het onderwijs te zijn. Er bleef een groote ongelijkheid tusschen openbaar en bijzonder onderwijs bestaan. En die ongelijkheid nam in het gevoel des volks hoe langer hoe meer het karakter van eene onbillijkheid aan. Want hoe men ook redeneere, de toenemende uitbreiding van de bijzondere scholen drukt den stempel van een onrecht op aan dit feit, dat de voorstanders van bijzonder onderwijs, die door hun scholen eene uitgave van millioenen aan Rijk en gemeente besparen, uit de openbare kassen slechts één zesde gedeelte ontvangen van wat aan de voorstanders van het openbaar onderwijs wordt uitgekeerd. Geen water van de zee wascht dezen toestand schoon.

Toen het huidige Kabinet optrad, moest het dus, en was ook de verwachting algemeen, dat het de versterking van het bijzonder onderwijs zoo spoedig mogelijk ter hand zou nemen. Zelfs gaf de heer Tydeman bij het eerste begrootingsdebat onder dit Ministerie er zijne verwondering over te kennen, dat de Regeering in haar werkprogram slechts gesproken had van een voortgaan met de vrijmaking van het onderwijs op den ingeslagen weg. Het Unierappport ging toch van eene andere gedachte uit en stond een geheel ander stelsel voor. Blijkbaar werd er eer iets meer dan iets minder verwacht, dan wat door de Regeering in hare wijziging van de wet op het lager onderwijs van 15 Juni 1904 werd voorgesteld. En er bestond gegronde hoop, dat dit voorstel op geen principieel verzet zou stuiten en door gemeenschappelijke samenwerking tot wet verheven zou worden.

Het Bestuur van het Nederlandsche Onderwijzersgenootschap vond dan ook veel goeds in het ontwerp en stelde aan de vergadering van het Genootschap, op 29 Juli 1904 te Zutfen gehouden, ter inleiding van de bespreking van het Regeeringsvoorstel deze eerste conclusie voor: Met groote ingenomenheid begroet het N. O. G. de verbeteringen, die deze voorstellen willen brengen in de opleiding voor onderwijzer, de salarieering der bijzondere onderwijzers, de verbetering hunner rechtspositie en de mogelijkheid tot ruimer subsidieering van scholen voor zwakzinnige kinderen. Maar het Bestuur had zich blijkbaar vergist; in de vergadering heerschte

een andere geest. De heer Ketelaar wierp zich tot haar tolk op en sprak het groote woord uit, dat in dit ontwerp een aanslag op het lager onderwijs in ons land werd gepleegd, als nog nooit te voren geschied was; de bedoeling ervan is geen andere, dan om de openbare school leeg te pompen; het N. O. G. mag dit niet kalm aanzien, maar moet verklaren, dat deze wetsvoorstellen voor het Genootschap in elk geval onaannemelijk zijn. En dit woord van den heer Ketelaar vond daverende, schier eindelooze toejuichingen. Van Zutfen uit begon de strijd tegen de lager-onderwijs-novelle, en weldra weerklonk door heel het land de oorlogskreet: front voor de openbare school! Het voorstel der Regeering was in strijd met de Grondwet en verloochende de pacificatie van 1889; het was een aanslag op de openbare school en een verderf voor het volksonderwijs; het zou honderden openbare onderwijzers aan den dijk zetten en hunne scholen ontvolken; het zou het aanzijn schenken aan tal van kleine, sectarische, gebrekkige schooltjes en op onrustbarende wijze de verdeeldheid en onverdraagzaamheid bevorderen. Evenals bij het hooger, dook plotseling bij het lager onderwijs het dogma weer op van de ééne, heilige, algemeene, vanwege haar neutraliteit voor allen toegankelijke volksschool. De secteschoolen mogen praten over verdraagzaamheid, de openbare school *doet* de verdraagzaamheid. De Christelijke school eischt het kind op, om het clericaal te maken; de openbare school zegt: geef mij het kind, opdat ik het geve aan zichzelf. Vergeten werd het woord van Allard Pierson, reeds in 1869 uitgesproken, dat een staat, die op zijne scholen een godsdienst mededeelt, welke in de oogen van zeer velen zijner burgers den naam van godsdienst niet meer verdient, onmogelijk een staat kan heeten, die zijn openbaar onderwijs heeft geregeld met eerbiediging van elks godsdienstige begrippen. Vergeten werden de woorden van erkenning en waardeering, langzamerhand door allerlei voorstanders van de openbare school ten opzichte van het bijzonder onderwijs geuit. Het scheen, naar veler woord en daad te oordeelen, alsof het liberalisme na tientallen van jaren nog niets had geleerd en nimmer tot kennis der waarheid kon komen.

Rondom deze middelpunten van oppositie, inzake het gezag der overheid, de vrijheid van het bijzonder hooger en het recht van het bijzonder lager onderwijs, organiseerde zich langzamerhand een systematisch verzet tegen al wat van het zittend Ministerie uitging.

Het ontwerp tot herziening der drankwet, ofschoon eerst zeer gunstig ontvangen en om zijn vorm en inhoud geroemd, werd later heftig bestreden, een slechte proeve van wetgevend talent genoemd en niet dan bij partijstemming aangenomen; met name bood de heer Borgesius er eerst zijn steun aan en ageerde en stemde er later tegen. Het tariefontwerp werd reeds terstond bij zijn verschijnen door de oppositie veroordeeld. Wel had ook Minister Pierson in 1900 eene matige verhooging der invoerrechten voorgesteld en daarbij erkend, dat een fiscaal tarief, hetwelk zich niet tot uitheemsche producten bepaalt, noodzakelijk eenige bescherming meebrengt; wel is het eene klinkklare onwaarheid, dat Nederland een vrijhandelsstaat is en daaraan zijne welvaart dankt; maar desniettemin is op het dogma van den vrijhandel een beroep gedaan, om het voorstel tot verhooging van het tarief te bestrijden. Ja, zelfs in weerwil van de voorstellen betreffende sociale hervorming, zooals de maatregelen tegen vervalsching der voedingsmiddelen en tegen oneerlijke concurrentie, tot bevordering van de vakopleiding en tot regeling van het leerlingstelsel, tot regeling van het arbeidscontract en tot bescherming van den arbeid, tot uitbreiding van de ongevallenverzekering tot zeevisscherij en landbouw, en tot verplichte verzekering tegen de gevolgen van ziekte, invaliditeit en ouderdom, tot instelling van landbouwraden en tot verheffing van den middenstand, in weerwil van dit rijke sociale program heet het Kabinet reactionair, conservatief, anti-democratisch. Van al wat het zegt en doet, van speet- en vaccinewet, van post- en Zondagswet, van snelvuurgeschut en Overijselsche quaestie, van bestuursdaden en benoemingen, van interviews en uitstapjes, van alles en van nog wat wordt een wapen gesmeed, om dit Ministerie in zijn leven te treffen. En daarop is dan ook alles aangelegd. Dit Kabinet moet weg. Het is eene ongehoorde stoutigheid, dat het regeeren durft en dat het regeeren kan. In het vrije Nederland behooren op de kussens alleen de mannen te zitten, die van onverdacht liberalen huize zijn.

Het is deze antipathie tegen het Christelijk Kabinet en deze lust, om zelven weer het roer van staat in handen te hebben, die de verdeelde liberalen opnieuw tot eenheid hebben gebracht. Zij begrepen, dat zij, om bij de aanstaande Juni-stembus eenige kans van slagen te hebben, met terzijdestelling van de verschillen zich

aaneen moeten sluiten en „een blok moesten vormen, zooals de partijen in Frankrijk deden, toen zij meenden dat de Republiek in gevaar was". Gemakkelijk was deze aaneensluiting niet tot stand te brengen. Toen de Liberale Unie op hare algemeene vergadering van 26 Januari 1901 de urgentie ontkend had van wijziging der Grondwet in dien zin, dat invoering van het algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen mogelijk werd, scheidden de Vrijzinnig-democraten zich af en richtten een zelfstandigen Bond op. Bond en Unie gingen sedert dien tijd ieder zijns weegs. Trouwens, het kiesrecht-vraagstuk is lang niet de eenige quaestie, die beide verdeelt. Daarachter ligt eene principieel verschillende beschouwing over het wezen der maatschappij en over de roeping van den staat. Het is de strijd tusschen de individualistische en de organistische staatsleer, tusschen de philosophie van Kant en die van Darwin, tusschen de leer van eene vaststaande menschelijke natuur en die van een al het absolute loochenend evolutionistisch proces, welke in de zelfstandige organisatie van Bond en Unie aan de orde is gesteld. Maar desniettemin herstelde zich langzamerhand de goede verstandhouding; naarmate de vierjarige periode haar einde naderde, de stembus in het gezicht kwam en de hoop op herstel van het liberale régime herleefde, begonnen Bond en Unie elkander weer vriendelijk aan te zien en van tijd tot tijd een vertrouwelijken handdruk te wisselen. Reeds bij de begrootingsdebatten in 1904 kwam de wederzijdsche genegenheid duidelijk aan het licht. Na veel wikken en wegen, onder veel beloven en bieden kwamen de Kamerleden van beide groepen en de besturen van beide vereenigingen op een gemeenschappelijk program van actie voor de aanstaande verkiezingen tot elkaar. En op de beide vergaderingen van Zaterdag 21 Januari j.l. werd dit program over en weer met groote meerderheid aanvaard. In „Eensgezindheid" te Amsterdam kwam op dien gedenkwaardigen dag, naar het beeld van het *Handelsblad*, tusschen den Heer Bond en Mejuffrouw Unie het huwelijk tot stand.

Er zijn redenen, waarom wij over de sluiting van dit huwelijk ons oprecht kunnen verblijden. De liberalen hechten blijkens hunne houding tegenover de onderwijswetten aan eenheid en verdraagzaamheid groote waarde. En als zij dit niet alleen zeggen, maar hun woorden ook met daden, al is het voorloopig slechts tegenover elkander, bevestigen, dan is dat een reden tot blijdschap.

Meer nog, als zij werkelijk de overtuiging koesteren, dat het tegenwoordig Kabinet een ramp voor het land is, dan is het niet alleen hun recht, maar ook hun plicht, om de handen ineen te slaan en in den strijd tegen den gemeenschappelijken vijand aan alle broedertwist het zwijgen op te leggen. Zelfs is dan het aanheffen van eene negatieve leus: tegen de clericalen, tegen het Christelijk Kabinet, tegen Kuyper, hun niet tot verwijt te maken. Want in de negatie zit dan een krachtig, positief element. Maar als wij dit positieve element in de liberale verkiezingsleuze en in het aangenomen program van actie zoeken op te sporen, dan is alle moeite daartoe vergeefsch en loopt ze op droeve teleurstelling uit.

Er zou kracht van de oppositie zijn uitgegaan en waarheid in haar optreden zijn geweest, als men bijv. de leuze had durven aanheffen van: doordringing van heel het staatsbestuur en volksleven met den neutralen geest, of ook die van algemeen stemrecht voor mannen en vrouwen. Want deze beide wenschen staan niet op het program van de tegenwoordige Regeering en zullen ook nimmer door haar worden vervuld. Succes ware onder die banier waarschijnlijk in dit jaar niet behaald, maar er zou een beginsel zijn uitgesproken, waarmede men werken, waarvoor men bezielen, waaruit men denken en leven kon. Maar een program, dat in vage bewoordingen en magere termen spreekt van „handhaving van de openbare school", welke, zoolang art. 192 van de Grondwet luidt gelijk het luidt, plicht van elk Ministerie is; van verzekeringswetten en herziening der armenwet, die ook door het tegenwoordige Kabinet ter hand genomen zijn; van hervorming van het defensiewezen „in de richting van een volksleger", zonder die richting nader te bepalen; van eene „meer rationeele regeling" der belastingen, welke den aard dier regeling grootendeels in het onzekere laat; en van een blanco artikel 80 in de Grondwet, dat de quaestie wegmoffelt — zulk een program bewijst niet alleen, dat men zelf onderling niet weet wat men wil, dat het door geven en nemen, door schikken en plooien tot stand gekomen is; maar het maakt ook den indruk, dat het uit geen vast beginsel, uit geen diepe overtuiging is voortgevloeid, en veeleer dient, om de eigenlijke gedachte, die bezielt tot den strijd, te verbergen. Schijnbaar positief, is het in den grond negatief, de gelegenheidsleuze van eene uit heterogene elementen bestaande partij, die niet voorop gaat,

maar volgt, niet opbouwt, maar afbreekt, die hare oppositie uitsluitend bepalen laat door de positie van het Kabinet, die althans voor het beginsel, dat haar tot oppositie drijft, niet uitkomen durft. Want er zit wel waarlijk een beginsel achter; het werd door den heer Gerritsen uitgesproken op de vergadering van den Vrijzinnig-Democratischen Bond, als hij zeide, dat het te doen was om „het verkrijgen van eene andere Regeering, die niet langer de politiek embrouilleert met den godsdienst". Godsdienst is eene zaak van het hart, van de binnenkamer, van het huisgezin, van de gemeente der geloovigen, maar waarmede de staat in zijn bestuur, in zijne instellingen, in zijne scholen, in zijne wetenschap niet te rekenen heeft. Hier moet alles doordrongen worden van een neutralen geest. Tegenover de politiek naar de openbaringsdogma's bindt de politiek naar de uitspraak der rede den strijd aan. Onttrooning van het huidig bewind, omdat het op Christelijken grondslag zich plaatst, is het gemeenschappelijk doel.

Dat het program een onoprechte leuze is en het eigenlijke, saamdrijvende beginsel verzwijgt, wordt bewezen door de historie van den dag. Onderling zijn Unie-liberalen en Vrijzinnig-democraten, in weerwil van het gesloten verdrag, het over de beteekenis van het program, met name over het blanco artikel, geheel oneens. Van de zijde der Unie-liberalen, bij monde van den heer Borgesius, bindt dit artikel tot niets; door uit artikel 80 der Grondwet de belemmeringen van geschiktheid en maatschappelijken welstand weg te nemen, wordt over het kiesrecht der toekomst niets beslist. Verschil van inzicht wordt voor de eerstkomende periode maar teruggedrongen; na dien tijd is ieder weer vrij en gaat zijn eigen gang. Alle liberalen kunnen dus gerustelijk met het program en met het blanco artikel medegaan. Maar van vrijzinnig-democratische zijde heeft, naar het zeggen van Prof. Treub, Mr. Fokker, den Heer Gerritsen, het *Sociaal Weekblad*, het blanco artikel een gansch andere beteekenis. Het streven daarnaar is dan slechts een andere weg, om te komen tot het beoogde doel, om den gewonen wetgever de vrijheid te schenken tot invoering van algemeen kiesrecht. Als het blanco artikel verkregen wordt, dan is daarmede het pleit ten gunste van het algemeen kiesrecht feitelijk beslecht. Na vier jaar zal de Liberale Unie geen kans meer hebben, om met den Vrijzinnig-Democratischen Bond een compromis te sluiten, wanneer zij niet in haar program schrijft: urgentie van kiesrechtuitbreiding. Zoo

blijft de vraag in geschil, wie het gewonnen heeft, of de Unie-liberalen de Vrijzinnig-democraten, dan wel deze laatsten de eersten op sleeptouw hebben genomen. In elk geval is dit voor allen duidelijk aan het licht getreden, dat het gesloten huwelijk niet uit liefde, maar alleen uit berekening tot stand is gekomen; het is nog niet eens een „mariage d'estime", het is puur een „mariage de raison".

De gelukwenschen, bij deze gelegenheid aan het bruidspaar aangeboden, waren dan ook niet bijzonder hartelijk. Van links, van radicale en socialistische zijde, ziet men op het politiek gekonkel met minachting neer. De *Amsterdammer* zei, dat het program van algemeenheden aan elkaar hangt. Het geeft, als de liberalen winnen, aan de conservatieven de beslissing in handen bij alles, wat voor hen eenigszins buiten de schreef gaat. Hoe sterker de overwinning der liberalen zal zijn, hoe verder men van het algemeen kiesrecht verwijderd zal wezen. Het program is een onoprecht, karakterloos, van dunheid doorzichtig belijdenisje; er kan geen kracht uitgaan van zulk eene water-in-den-wijn-politiek. En wat de socialisten aangaat, eenigen tijd geleden bestond er kans, dat de Heer Troelstra met zijne openhartige leus: tegen het clericale Ministerie, voor de liberalen den toon zou aangeven. Voor de sociaal-democratische partij ware dit een faveurtje geweest. Door de werkstaking verloor zij terrein, en na dien tijd is ze niet voorspoedig geweest. Zij heeft den boog te strak gespannen. In de eerste maanden van 1903 schreeuwde zij het uit, dat de dwangwetten de vrijheid, de organisatie, de vereeniging der arbeiders aan banden legden. En nadat zij aangenomen waren, zwoer zij bij hoog en laag, dat deze wetten weer moesten ingetrokken worden. Maar na korten tijd achtte het *Volk* zelf het reeds „noodzakelijk te wijzen op de noodeloos onrustwekkende voorstelling, als zou de vakbeweging door de beruchte wetten vermoord en gemuilkorfd zijn." En van een ernstige poging, om de wetten weer ingetrokken te krijgen, wordt thans zoo goed als niets meer vernomen. Onderling schijnen zij tegenwoordig ook ten zeerste verdeeld te zijn. Wat er zoo nu en dan uit hun intiemen kring, bijv. nu onlangs door den Heer Melchers, openbaar wordt, geeft van hun eensgezindheid geen hoogen dunk, en is allerminst geschikt, om verlangen op te wekken naar den socialistischen toekomststaat. Om al deze redenen ware het dus een uitkomst geweest, als de socialisten en liberalen samen

onder het anti-ministerieele vaandel naar de stembus waren getrokken; het nieuwe Kabinet had dan misschien nog wel een zetel voor Troelstra of Van Kol beschikbaar gesteld, in elk geval zou het liberale Ministerie van de socialisten afhankelijk zijn geweest en aan hun genade of ongenade zijn overgeleverd. Maar de liberalen durfden, toen het er op aankwam, deze leus der oprechtheid niet aan; zij vonden het beter, om met een program van algemeenheden voor den dag te komen. De socialisten zeggen nu, dat het één gekonkel is, dat de beginselen weg zijn, dat eene beginsellooze politiek, die alleen weet wat ze niet wil, den doorslag geeft; om toch ten slotte bij de herstemmingen misschien met deze beginsellooze liberalen weer samen te gaan.

Erger was, dat de vereeniging van Bond en Unie op den grondslag van een vaag program en van een blanco artikel den oudliberalen niet behagen wilde. De Heer Tijdeman had reeds in de Kamer verklaard, dat hij met een blanco artikel niet mede kon gaan. De kiesvereeniging te Rotterdam stelde het blanco artikel met bijna algemeene stemmen terzijde. De *Nieuwe Courant* sprak fier haar: „infra dignitatem" uit. Het *Handelsblad* zeide, dat de leus van een blanco artikel onder de tegenwoordige omstandigheden alleen voor de vrijzinnig-democraten oprecht was, want zij willen daardoor komen tot algemeen kiesrecht. Maar als de liberalen grondwetsherziening voorstaan, om alleen een blanco artikel 80 te verkrijgen, dan bedoelen zij alleen een herziening van technisch-legislatieven aard, zonder dat daarin kiesrechtuitbreiding opgesloten ligt. Maar dan is voor hen die leuze ook onoprecht en onwaar, en bovendien nog onpractisch en ontactisch, omdat zij de oudliberalen afstoot. De *Nieuwe Rotterdammer Courant* toonde aan, dat er van grondwetsherziening toch niets komen kan. Want al zouden de liberalen winnen, de kerkelijken zullen toch wel eene sterke sterke minderheid vormen. Dezen zullen in de gegeven omstandigheden evenmin als de oud-liberalen voor eene grondwetsherziening te vinden zijn. Bovendien is in de Eerste Kamer de meerderheid rechts. Maar stel al, dat eene vereischte meerderheid in Tweede en Eerste Kamer ervoor te vinden was, dan moet daarop ontbinding der Kamers volgen, en in de nieuwe Kamers het voorstel tot herziening aan de orde komen. En dan moeten in elk van de beide Kamers twee derden der uitgebrachte stemmen zich vóór het voorstel verklaren, om het tot wet verheven te zien. Wie ge-

looft aan zulk een succes? Het slot van heel de beweging zou zijn, dat men het land voor niets in rep en roer had gebracht. Zoo werd de vereeniging van Bond en Unie door vele liberalen zonder eenige vreugde begroet. Het *Utrechtsch Dagblad* was dan ook de tolk van velen, als het aandrong op eene organisatie van alle gematigde vrijzinnigen, op het optreden van eene krachtige gematigd-liberale partij.

Dat geschiedde dan ook in het bekende Manifest, dat den 18en Februari door 75 mannen van naam de wereld ingezonden werd. Dit Manifest is, gelijk te verwachten was, beslist en onverdacht liberaal. De mannen, die daarin het woord voeren, maken front tegen het huidige Kabinet, omdat het godsdienst en politiek vermengt en daardoor den godsdienst ontwijdt, de vrijheid verkort en de verdeeldheid verscherpt. Om het Ministerie ten val te brengen, treden zij niet alleen zelfstandig op, maar willen ook steun bieden aan vrijzinnige candidaten der linkerzijde, die niet tot hun naaste geestverwanten behooren; de mogelijkheid van vruchtbare samenwerking achten zij op een aanzienlijk deel van het gebied der wetgeving met deze hunne medestanders in ruimer zin niet uitgesloten; en zelfs wezen zij eene commissie van advies aan, om bij de aanstaande verkiezingen voor gelijkgezinden een vereenigingspunt te vormen en de liberale beginselen door onderlinge steun en waardeering te bevorderen. Maar hoe beteekenisvol het frontmaken tegen het tegenwoordig Kabinet ook zij, het zwaartepunt van het Manifest ligt toch in het optreden van de oud-liberalen als eene zelfstandige partij, die van de vereeniging van Bond en Unie en van hun gemeenschappelijk program niets weten wil. Wie door den positieven inhoud van het Manifest dit inzicht nog niet verkreeg, kan er van overtuigd worden door de scherpe critiek, waarmede de Heer Van Houten, een van de mede-onderteekenaren, in zijne *Staatkundige Brieven* voortdurend het vorig Ministerie, de tactiek der Liberale Unie, de liberale concentratie en het blanco artikel vervolgt, en door de moeilijkheden, die zich bij het overleg en de samenwerking in verschillende districten voordoen. De Liberale Unie beleeft weinig pleizier van haar werk en komt van eene slechte reis thuis. Om de vrijzinnig-democraten te winnen, liet zij de oud-liberalen in den steek, heimelijk hopende, dat dezen wel stil achteraan zouden komen. Nu het blijkt, dat dezen daarvan niet gediend zijn en zelfstandig willen optreden, wordt de Unie

tusschen twee vuren geplaatst. Zij mag de oud-liberalen niet verloochenen, ofschoon dezen felle tegenstanders van de concentratie, van grondwetsherziening, van algemeen stemrecht en zelfs van het blanco artikel zijn, en zij mag evenmin de vrijzinnig-democraten afvallen, met wie zij een vierjarig trouwverbond sloot.

Heel deze historie stelt het onoprechte der verkiezingsleuze, de onwaarheid der liberale concentratie in het licht. Waar deze poging tot samenwerking op uitloopen zal, is nu nog niet te zeggen. De vraag is, wat straks in het gewoel van den strijd den doorslag geven zal, het allen vereenigend beginsel der neutraliteit of de verhouding tot de sociale problemen van dezen tijd. Indien het eerste, dan verdient in laatste instantie een socialist boven een „kerkelijke", indien het tweede, dan verdient bij velen deze boven genen de voorkeur. Het liberalisme hinkt dus op twee gedachten, het laat zich in zijne gedragslijn niet door een vast beginsel en door een welomschreven doel, maar door omstandigheden bepalen. Ook het Manifest neemt in dezen geen ander, vaster standpunt in. Indien het de handhaving van de neutraliteit, en dus het front maken tegen dit Ministerie het zwaarste laat wegen, dan verkiest het desnoods een sociaal-democraat boven een belijder van den Christus; indien het daarentegen meer waarde hecht aan de krachtige handhaving van orde en gezag, aan het weren van grondwetsherziening en algemeen kiesrecht, dan geeft het ten slotte niet aan den eerste, maar aan den laatste zijne stem. Geen wonder daarom, dat de Heer Van Houten, ofschoon vroeger een kerkelijke boven een sociaal-democraat verkiezende, in zijn derden Brief met het oog op de Juni-stembus den laatste preferabel achtte; bij herstemming tusschen een socialist en een antirevolutionair moet de eerste gekozen. Het zal dus wel uitkomen, zooals het *Volk* reeds vóór maanden zei, dat de heele liberale familie wel spoedig weer bijeen zal zijn; wat echter niet uitsluit, dat velen dan toch misschien nog liever een terugtred doen naar den Nationaal-historischen kant en naar de partij der stille stem, welke door den Heer Tutein Nolthenius vertolkt wordt.

Dit staat echter vast, dat van het liberalisme als zoodanig noch voor de bewaring van de Christelijke grondslagen van ons volksleven, noch voor een krachtige sociale hervorming op deze grondslagen iets te wachten is. Men kan wel den wensch uitspreken, dat het tegenwoordig Ministerie „de Christelijke religie op het

terrein van den staat, voorzoover dit met de vrijheid van conscientie en van godsdienst bestaanbaar is", herstellen mocht, dat aan het Christelijk-historisch beginsel in het staatsleven meerdere plaats mocht worden ingeruimd. Maar wie billijk is, zal moeten erkennen, dat het Ministerie-Kuyper in aansluiting aan het Kabinet-Mackay in dit opzicht reeds meer gedaan heeft dan alle vroegere liberale ministeries saam. Want zonder aan de verdiensten van het liberale régime in velerlei opzicht te kort te doen, is het krachtens zijn beginsel genoodzaakt, en heeft dit beginsel ook steeds toegepast in de practijk, om het staatsleven steeds dieper te doordringen van den neutralen geest. Aan het Christelijk onderwijs heeft het jarenlang allerlei struikelblokken in den weg gelegd. Met de kerk hield het hoegenaamd geen rekening. De theologische faculteit werd in een faculteit van godsdienstonderwijs omgezet. Benoemingen hadden schier uitsluitend plaats in liberalen geest. Wie orthodox was, was een achterblijver en duisterling. Liberaal was met ontwikkeld, vooruitstrevend, deugdzaam één. Thans echter is door het optreden der Christelijke partijen en door de werkzaamheden van het huidige Kabinet aan die bevoorrechting van het liberalisme een einde gemaakt. Over de thans bestaande theologische faculteit is het vonnis geveld. Benoemingen hebben niet uitsluitend meer uit liberale candidaten plaats. De rechten van het bijzonder Christelijk onderwijs zijn beter dan vroeger erkend. En voor armenzorg en Zondagsrust, voor de bescherming van het zedelijk karakter van het openbare leven, voor de handhaving van het Christelijk karakter der natie zoowel hier te lande als in de koloniën is van dit Ministerie meer dan van eenig liberaal Kabinet te hopen. De raad, om bij de aanstaande verkiezingen niet rechts of links, maar den zoogenaamden „koninklijken weg" te gaan, komt er feitelijk op neer, om het liberalisme weer ten troon te verheffen en het Christelijk karakter der natie steeds verder te doen uitwisschen door den neutralen geest.

En ditzelfde geldt ten aanzien van de sociale hervormingen, waartoe de tijd ons roept. Het is verspilling van tijd en kracht, thans nog de annalen van 1894 op te slaan en daarnaar de sociale beweging in deze nieuwe eeuw te bepalen. Wie onder ons de bakens niet weet te verzetten als het getij verloopt, blijft op een zandbank achter of drijft op den stroom van het liberalisme af. En dit moge voor sociale hervorming veel beloven, het is inner-

lijk te verdeeld, dan dat het ook maar bij benadering zou kunnen aangeven, in welke richting de sociale hervorming geleid zal worden. Het oud-liberale manifest ademt, volgens Prof. Treub, een geest, vijandig aan de democratische strooming en den vooruitgang. En de vrijzinnig-democratische partij, ofschoon door de handhaving van het privaat bezit van de socialisten gescheiden, ijvert toch in het algemeen stemrecht voor de ochlocratie, voor de heerschappij van de massa. Want als het stemrecht een inklevend recht der individuen is, dan komt het niet alleen op uit het beginsel der volkssouvereiniteit, maar leidt het ook, niet tot een sterker invloed op de regeering van heel het volk in zijne organische verhoudingen, maar tot een heerschappij van de massa, tot het leggen der beslissing over alle zaken van den staat in de handen van de helft plus één. En daarom ware ook te dezen aanzien het optreden van de Christen-democraten als zelfstandige partij en met eigen candidaten een spelen in de kaart der tegenpartij, een wagen, dat op niets winnen uitloopt.

Zoo worden wij reeds door een helder inzicht in den stand der partijen genoopt, om met al de kracht, die in ons is, steun te bieden aan het Kabinet, dat thans 's lands zaken leidt. Maar aan deze beschouwing hebben wij niet genoeg. Onze gedragslijn moet door beginselen, onze keuze bij de stembus door hoogere motieven dan die van opportunisme bepaald worden. En dan staat de zaak zoo, dat alleen een Ministerie, hetwelk op de Christelijke grondslagen van het volksleven wenscht voort te bouwen en tegelijk ernstig en oprecht de sociale hervorming ter harte neemt, aan de eischen van het heden voldoet.

De tijden toch, waarin wij leven, zijn veelszins van de vorige onderscheiden. Vroeger was het de staat, die alles te zeggen had; de koning werd beschouwd als een vader van zijn volk; de overheid zorgde niet alleen voor de algemeene welvaart, maar ook, zij het op hare wijze, voor de godsdienstige en zedelijke opvoeding van hare onderdanen. Naast den staat bestond ook wel de kerk, maar beide waren nauw verbonden en werkten, langs verschillenden weg en in onderscheiden manier, voor een en hetzelfde doel. Maar in den nieuweren tijd zijn staat en kerk beide teruggedrongen en door de maatschappij in de schaduw gesteld. Wel is de werkzaamheid van den staat, juist door de verbazende ontwikkeling van de

maatschappij, naar een anderen kant in buitengewone mate toegenomen en uitgebreid, maar in geestelijke dingen, in godsdienst en zedelijkheid is zijne taak aanmerkelijk ingekrompen. De persoonlijke overheid met haar vaderlijke zorg is door het abstractum van den staat of de gemeenschap vervangen. En de eene, schier heel het volk omvattende, door de overheid bevoorrechte kerk maakt langzamerhand voor eene steeds grootere groep van vrije kerken plaats. Terwijl het kerkgebouw in vroeger dagen het centrum vormde van dorp en stad, rijzen thans allerwege de bedehuizen en de evangelisatielokalen omhoog als zoovele openbaringen van het veelvormige religieuze leven.

Van den staat verwacht de natie tegenwoordig hare godsdienstigzedelijke opvoeding, niet meer. Het volk heeft zich te dezen opzichte vrijgemaakt en aan de voogdij onttrokken. Het wil op eigen beenen staan en zijn eigen weg bewandelen. Het laat zich zijn godsdienst en moraal niet meer door de overheid opleggen. Van dwang is er daarom geen sprake meer. De vrijheid van geweten en godsdienst worden door allen in de practijk, en onder de Protestanten ook allerwege in de theorie en uit overtuiging aanvaard. Wel is er onder hen verschil over de bekende zinsnede in artikel XXXVI der Nederlandsche Geloofsbelijdenis. Maar ook zij, die deze zinsnede wenschen te behouden, werpen zoo ver mogelijk allen dwang in religiezaken van zich en handhaven de bedoelde uitdrukking in de confessie alleen, omdat zij er een zin aan hechten, die naar anderer overtuiging met de historie in strijd is. De voorstellingen, die sommige tegenstanders in hunne verhitte verbeelding zich vormen van brandstapel en schavot, zijn daarom niet alleen op rekening van den verkiezingshartstocht te schrijven, maar getuigen ook van verregaande oppervlakkigheid en onkunde. Want de tijden zijn veranderd en wij met hen. Zooals wij van onze tegenstanders vertrouwen, dat zij zich thans niet meer zouden laten vinden voor vervolgingen, als waarin zij zich nog in de vorige eeuw tegenover de Gescheidenen hebben schuldig gemaakt, zoo eischen wij ook van hen de erkenning onzer overtuiging, dat het Evangelie van Christus allen dwang in den godsdienst ten eenenmale uitsluit. Wij verlangen geenszins, dat de overheid aan de natie de Christelijke belijdenis opdringe, maar naar hetzelfde beginsel eischen wij, dat zij noch rechtstreeks noch zijdelings ons dwinge tot het aannemen harer kleurlooze neutrali-

teit. Ook in het stuk van de vrijheid bieden wij altijd nog tegen de liberalen op.

De nieuwe toestanden, waarin wij leven, worden daarom door de Christenen zonder tegenspreken en morren aanvaard. Zij mogen, zij kunnen en zij moeten dat doen, juist omdat zij Christenen zijn en dus belijden, dat God niet alleen in vorige tijden, maar ook in deze eeuw regeert, en altijd werkt tot nu toe. In eene zijner lezingen, onlangs hier te lande gehouden, merkte Prof. Harnack terecht op, dat de Christenen in de eerste eeuwen geen stille groep van asceten, maar eene „radikale Fortschrittspartei" waren geweest. En dat zijn Christenen altijd, als zij hun belijdenis verstaan. Zij gaan in in de nieuwe toestanden van staat en maatschappij, van wijsbegeerte en wetenschap, van litteratuur en kunst, van beroep en bedrijf; zij onderzoeken alles en behouden het goede. Zij zijn geen lofzangers van verledene tijden en staan niet werkeloos te jammeren over de ellenden van het heden, maar zij grijpen in en hervormen naar het ideaal, dat hun voor oogen staat. Zelfs al weten zij, dat het hier op aarde nooit in orde komt vóór de wederkomst van Christus en al worden zij daardoor voor een oppervlakkig optimisme behoed, zij werken toch en zitten nooit moedeloos bij de pakken ter neer. Geen repristinatie, geen handhaven van het status quo, maar reformatie is hun leus. De frischheid en kracht, waarmede de Heer Lohman onlangs bij de pensioenwetten in de Tweede Kamer in de nieuwe toestanden positie nam, deed ieder hart weldadig aan. Niemand onzer is er op gesteld, om voortdurend in dezelfde „oude plunje" te blijven rondwandelen.

Maar dat neemt toch niet weg, dat wij, alles onderzoekende, het goede verplicht zijn en ook wenschen te behouden. En daartoe rekenen wij in de eerste plaats de geestelijke goederen, den godsdienst, de zedelijkheid, het recht, de wetenschap en de kunst, het pand dat ons van onze voorouders is nagelaten, en dat wij trouw en onvervalscht aan het nageslacht hebben over te leveren. Bij brood alleen kan de mensch niet leven. Het Evangelie van Christus is onze grootste schat, en het Koninkrijk der hemelen, door Hem op aarde gesticht, is een parel, die in waarde alle materieele goederen overtreft. Ten aanzien van al die ideale schatten, welke in de Christelijke religie haar middelpunt hebben, rust zonder twijfel ook op de overheid eene heilige taak. Ze staat niet neu-

traal tusschen waarheid en leugen in; zij kan en mag dat niet, omdat zij dienaresse Gods is, aan Hem haar oorsprong ontleent en aan Hem verantwoording schuldig is. Nooit is door Groen van Prinsterer of ook door onze partij scheiding van kerk en staat in dien zin aanvaard, alsof de staat niet met God te rekenen zou hebben. In ons program van beginselen heet het, dat wij ook op staatkundig terrein de eeuwige beginselen van Gods Woord belijden en dat de overheid als dienaresse Gods in eene Christelijke natie gehouden is tot verheerlijking van Gods naam. En de practijk stelt de juistheid dezer belijdenis daardoor in het licht, dat neutraliteit in den zin van onverschilligheid ook voor den staat onmogelijk is. Staat en staatsrecht komen ieder oogenblik in aanraking met menschen en menschelijke verhoudingen en worden dies vanzelf beroerd door de opvattingen van godsdienst en zedelijkheid, die in het volk bestaan. De overheid is ieder oogenblik tot handelen geroepen; dat handelen moet naar de voorschriften der zedelijkheid ingericht zijn, en de zedelijkheid hangt samen met en wortelt in een godsdienstig geloof. In het huwelijksrecht, in het strafrecht, in den eed, in de Zondagswet enz. komt de overheid met godsdienstig-zedelijke beginselen in aanraking, waarin ten slotte alle recht is gegrond. Een staat, die deze godsdienstig-zedelijke grondslagen aantast, ondermijnt de maatschappij, kan zich slechts door macht staande houden, en bereidt zijn eigen ondergang voor. Zoolang dan ook in onze wetgeving het „bij de gratie Gods" gehandhaafd blijft, neemt de Nederlandsche staat niet een neutraal, maar een beslist godsdienstig, een Christelijk standpunt in. Ons volksleven rust inderdaad nog op Christelijke grondslagen.

Maar het lijdt geen twijfel, dat deze Christelijke grondslagen, waar sedert eeuwen ons staats- en maatschappelijk gebouw op rust, in deze tijden zeer ernstig worden bedreigd. Er is in de laatste weken en maanden veel gesproken over de antithese der Christelijke en der moderne levensbeschouwing. Over personen gaat daarbij de strijd niet; over de harten der menschen komt ons het oordeel niet toe. Met veel dwaling in het hoofd kan toch nog eene oprechte, vrome gezindheid des harten gepaard gaan; en zuivere belijdenis is geen afdoende waarborg van waarachtige godsvrucht. Ook is nimmer te vergeten, dat in de moderne levensbeschouwing nog veelszins de Christelijke tradities nawerken. Maar

dat de Christelijke opvatting van wereld en leven sedert de achttiende eeuw zeer ernstig bedreigd en aangevallen wordt, wie, die ook maar oppervlakkig de teekenen der tijden gadeslaat, heeft den moed dit feit te loochenen? Er is in het ongeloof en de revolutie, in het rationalisme van Hegel, in het positivisme van Comte, in de evolutieleer van Haeckel, in het historisch materialisme van Marx, in het socialisme, communisme en anarchisme, eene macht opgestaan, die in staat en maatschappij, in huwelijk en gezin, in wetenschap en kunst steeds grooter veroveringen maakt en principieel tegen alle godsdienst, zedelijkheid en recht den strijd aanbindt. Wie het gevaar niet ziet, dat van die zijde heel onze cultuur bedreigt, is ziende blind. Overal, in alle beschaafde landen, onder alle Christelijke volken is deze strijd aan de orde van den dag. Hij wordt daar ten deele met andere wapenen en op ander terrein gestreden, maar overal ligt hij aan alle godsdienstige en zedelijke, aan alle staatkundige en maatschappelijke vraagstukken ten grondslag. De worsteling tusschen geloof en ongeloof is het thema der wereldgeschiedenis. En allen, die, ik zeg niet, de Gereformeerde, de Roomsche of ook zelfs de algemeen Christelijke belijdenis liefhebben, maar allen, die nog op godsdienst en zedelijkheid prijsstellen, die gelooven, dat de mensch bij brood alleen niet leven kan, moesten zich vereenen, om dien gemeenschappelijken vijand te weerstaan.

Eene regeering nu, die voor deze worsteling der geesten blind is of althans doet alsof ze niet bestaat, begrijpt haar tijd niet en is niet op de hoogte van hare taak. Het standpunt der neutraliteit moge een tijd lang uit verschillende omstandigheden verklaarbaar en verontschuldigbaar zijn geweest, als de overheid ziet, dat het mis gaat, dat het „laisser faire, laisser passer" ook op godsdienstig en zedelijk gebied verderfelijk werkt, dan behoort zij het kleed der onverschilligheid af te leggen, en de religie om haars zelfs wil, maar ook om den wille van volk en maatschappij te eeren. Te meer is zij hiertoe verplicht, naarmate zij in vroeger dagen onder den schijn der neutraliteit het ongeloof, in den vorm der „voor allen toegankelijke" volksschool de moderne secteschool, in den naam van vrijheid de onderdrukking van het geloovig deel des volks bevorderd heeft. Als dit deel des volks zich verheft tegen de miskenning van zijn rechten, als het begeert, dat de godsdienstig-zedelijke grondslagen van heel het leven bewaard zullen

blijven, dan heeft de overheid de roeping, om daaraan tegemoet te komen en dan behartigt zij hiermede geen particulier, maar een algemeen, een nationaal, een voor staat en maatschappij even ernstig belang. Van dwang behoort zij zoowel naar de eene als naar de andere zijde zich te onthouden. Maar zulk een leven moet, naar het woord van Minister Kuyper in de Eerste Kamer, door de Regeering in ons goede Nederland mogelijk worden gemaakt, waarbij een ieder komen kan tot vrije ontwikkeling van eigen beginselen en eigen overtuiging. Onder het liberale régime is zulk een leven niet mogelijk gemaakt; neutraliteit heeft de heerschappij van het ongeloof, de ondermijning van de godsdienstige en zedelijke grondslagen van ons volksleven in de hand gewerkt. Handhaven van de ideale goederen, van de „geestelijke machten", van de christelijke beginselen is daarom de voornaamste taak, die heden ten dage in ons vaderland op de schouders der overheid rust. Bij het optreden van dit Kabinet werd dan ook van liberale zijde dit kostelijk woord gesproken: „Tegenover de stofvergoding van onzen tijd, nu bescherming van stoffelijke belangen vaak bijna als de eenige regeeringstaak erkend wordt, verdient het eerbied, dat een regeering juist omgekeerd in de eerste plaats de vertegenwoordigster van hooge en heilige beginselen zijn wil."

Maar de nieuwe toestanden, waarin wij leven, stellen aan de overheid nog eene andere taak. In de laatste eeuw heeft de maatschappij met steeds intenser kracht zich op den voorgrond gedrongen en ons voor eene reeks van ingewikkelde problemen geplaatst. Met de geestelijke autonomie heeft zich gepaard eene buitengewone uitbreiding van 's menschen heerschappij over al de krachten der natuur. Het machinewezen, de verbetering der techniek, het beginsel der arbeidsverdeeling, de ondernemingsgeest, het verkeerswezen hebben in landbouw, handel en nijverheid, in de productie, distributie en consumtie der materieele goederen een ganschen omkeer teweeggebracht. De maatschappij vervormt zich voor onze oogen, zij verandert terwijl wij het zien. Overal zijn de oude verhoudingen te eng geworden. Zij passen niet meer aan het nieuwe leven, dat allerwege uit de diepte opkomt. Alles gist en woelt in de verschillende standen en klassen der maatschappij. Zij zoeken allen naar een *recht*, dat bij het nieuwe leven past.

Ook deze nieuwe toestanden roepen de overheid tot eene hoogst gewichtige taak, maar tot eene taak, die zonder de leiding van hoogere beginselen voor geen zuivere omschrijving en uitvoering vatbaar is. Want als wij bij de regeling der nieuwe verhoudingen ons niet door vaste, betrouwbare beginselen laten leiden, slingeren wij tusschen conservatisme en radicalisme, tusschen individualisme en socialisme, tusschen aristocratie en democratie heen en weer. Nog zijn er, die den staat slechts de rol van een politie-agent willen opdragen en de maatschappij geheel aan zichzelve willen overlaten. Maar deze richting onderstelt eene optimistische gedachte aangaande de menschelijke natuur, die ieder oogenblik door de werkelijkheid weersproken wordt; neutraliteit van den staat heeft ook hier tot onderdrukking der zwakken, tot triumf van het brutaalste egoïsme geleid. Aan de andere zijde is daartegenover het socialisme opgetreden, dat de gansche taak der maatschappij op de schouders van den staat wil leggen en gene in dezen wil laten opgaan. Daar wordt de staat aan de maatschappij, de maatschappij aan den individu opgeofferd; hier wordt de individu verslonden door de maatschappij, en de maatschappij met den staat vereenzelvigd. Tusschen deze beide richtingen is geen verzoening mogelijk, tenzij zij tot ideale beginselen teruggaan en daardoor de verhoudingen in de menschelijke samenleving laten bepalen. Want indien zij niet door zulke beginselen zich laten beheerschen en leiden, belichamen zij zich eerst in groepen, dan in partijen, daarna in klassen, en komen zoo steeds scherper en vijandiger tegenover elkander te staan.

Daarentegen stellen de Christelijke beginselen ons in staat, om zulk een klassenstrijd, die een van de ernstigste gevaren is, welke het volksleven heden ten dage bedreigen, met beslistheid en kracht te weerstaan. Zij toch staan hoog boven en buiten de partijen; zij vormen eene wereld van ideeën, die voor staat en maatschappij, voor overheid en volk, voor ouders en kinderen, voor vrijen en dienstbaren, en voor alle menschelijke verhoudingen tot normen dienen, ze onderling afbakenen en met elkaar in verband houden; zij zijn „geestelijke machten", die heel het organisme van een volk met al zijne instellingen en geledingen beheerschen en die allen, rijken en armen, aanzienlijken en geringen, hooge en lage standen het besef inprenten, dat zij leden zijn van het geheel en elkander tot stut en steunsel zijn aangewezen.

Alleen, wanneer eene Regeering van zulke vaste Christelijke beginselen uitgaat, kan zij in dezen tijd komen tot eene gezonde sociale politiek, waarbij aller recht erkend, maar ook aller plicht gehandhaafd wordt. Wel is waar sluit de belijdenis dier beginselen bij hunne toepassing in de practijk verschil van meening niet uit. Van liberale zijde wordt dit verschil herhaaldelijk en met begrijpelijke „Schadenfreude" geconstateerd, en in de vierjarige periode, die achter ons ligt, heeft de linkerzijde, hoezeer ook den mond vol hebbend van nationale eenheid en verdraagzaamheid, het niet aan pogingen laten ontbreken, om daaruit munt te slaan en hunne tegenpartij te verdeelen. Wij van onzen kant erkennen dat verschil niet alleen, maar achten het bij de eenzijdigheid, die menschen altijd aankleeft, ook niet anders mogelijk. Doch indien daaruit afgeleid wordt, dat beginselen vanwege hun algemeenheid waardeloos zijn, dan wijzen wij deze conclusie met beslistheid af. In het leven komen er herhaaldelijk zoogenaamde gewetensgevallen voor, waarin het uiterst moeilijk is, om te weten te komen, wat het goede is, dat wij behooren te doen, en de meeningen der menschen loopen dan dikwerf verre uiteen; maar niemand zal daaruit willen opmaken, dat de zedewet geen beteekenis heeft. De beste paedagoog staat menigmaal radeloos, hoe in een concreet geval met een kind te handelen, maar er volgt daar in het minst niet uit, dat er geen regelen voor de opvoeding zijn of dat het onnut is, ze zich eigen te maken.

Zoo ook bewijzen de Christelijke beginselen in de staatkunde hun uitnemenden dienst. Juist omdat zij een universeel karakter dragen, behouden zij voor heel het leven in alle tijden hun waarde. Zij geven ons voor een bepaald probleem niet de concrete oplossing aan de hand en ontslaan ons van de moeite van het onderzoeken en nadenken niet. Maar zij wijzen toch de richting aan, in welke de oplossing gezocht moet worden; zij bieden een leiddraad, die ons zoekend en tastend in den doolhof der ingewikkelde vraagstukken den weg doet vinden. Met name trekken zij een grens tusschen staat en maatschappij, die heden ten dage van de grootste beteekenis is en niet dan ten nadeele van beide verontachtzaamd of uitgewischt kan worden. Het is de roeping der overheid niet, om der maatschappij het werk uit de handen te nemen en de taak te volbrengen, die aan huisgezin en gemeente, aan kerk en school, aan wetenschap en kunst is opgedragen. Zij mist de bevoegdheid

en de geschiktheid om als schoolmeester of opvoeder, als predikant of diaken op te treden en kan de rol van „aardsche voorzienigheid" niet spelen. Want de maatschappij bestaat niet door de gratie van den staat, maar ontving vóór hem het aanzijn en heeft haar eigen rechten en ordeningen. Behartiging van bijzondere belangen is zijne werkzaamheid niet; hij verschaft aan den werkelooze geen arbeid, aan den hongerige geen brood, aan den arme geen geld, aan den naakte geen kleed. Maar wel heeft hij te zorgen voor het algemeen belang, voor de algemeene welvaart, voor de „salus publica", en dus zulke uitwendige verhoudingen en bestaansvoorwaarden te scheppen, waardoor het aan de burgers, aan huisgezin en maatschappij, aan wetenschap en kunst mogelijk is, om elk hun eigen taak te volbrengen en tot bloei te geraken.

De zorg voor deze algemeene welvaart is heden ten dage te ernstiger en te omvangrijker geworden, naardien het peil, waarop het volksleven staat, niet alleen door nationale, maar ook door internationale toestanden wordt bepaald. De tijd is voorbij, dat een stad of een land zich in zichzelf opsluiten en schier geheel zichzelf redden kon. Het verkeer, dat geestelijk en stoffelijk de volken thans met elkander verbindt, legt der overheid de taak op, om de krachten en gaven, die aan een volk geschonken zijn, tot de hoogste ontwikkeling te brengen. De concurrentie, niet alleen tusschen de verschillende klassen van één en hetzelfde volk, maar ook tusschen de volken onderling is zoo zwaar, dat de overheid ijverig „studies in volkskracht" heeft te maken en niet genoeg haar aandacht er aan wijden kan, dat het volk, waarover zij gesteld is, geestelijk noch stoffelijk, verstandelijk noch zedelijk bij andere volken achterblijve. Voorzooveel het aan haar staat, moet de overheid zorg dragen, dat het volk in onderwijs en opvoeding, in wetenschap en kunst, in landbouw en nijverheid, in handel en scheepvaart, in alle takken der cultuur naar het hoogste sta en het beste levere, wat het leveren kan. Dat is niet alleen een nationale, het is ook een door en door Christelijke plicht. Elk volk heeft in het geheel der geschiedenis zijne plaats en zijne taak; het ontvangt daarvoor gaven en krachten en mag deze niet verzuimen; het moet zich weerbaar maken naar geest en lichaam, om zich te verdedigen tegenover allen, die het aantasten in zijn bestaan en roeping. Kinderachtig en gezocht is dan ook het verwijt, dezer Regeering van de aanschaffing van het snelvuurgeschut gemaakt.

Want niet alleen is er met de hiervoor benoodigde uitgaven reeds onder het vorig Ministerie een aanvang gemaakt, maar, gelijk voor ieder mensch, zoo is het voor elk volk een dure plicht, om zijn bestaan te verzekeren, zijne roeping te volbrengen en aan ongerechtigheid weerstand te bieden. Wel echter is snelvuurgeschut in den strijd om het bestaan het eenige en het machtigste wapen niet. De kracht van een volk in oorlogs- en in vredestijd ligt voor het grootste deel in de mystieke liefde, in het heilig enthousiasme, dat het voor zijn geboortegrond, voor zijn vaderland, voor zijne historie, voor zijne speciale gave en roeping gevoelt. Kosmopolitisme, dat de utilistische, egoïstische leuze aanheft: waar ik het goed heb, daar is mijn vaderland, moge hier den spot mede drijven, vaderlandsliefde blijft desniettemin de geheimzinnige kracht, die een volk in vrede en in oorlog tot groote daden in staat stelt. Haar waardeerende, behoeven wij nog geen chauvinisten te zijn, noch ook met Keizer Wilhelm het eigen volk te verheffen tot het zout der aarde en tot het uitverkoren volk van God. Maar wel is noodig, dat wij de eigenaardige taak en roeping leeren verstaan, welke God blijkens verleden en heden aan ons volk te midden en in onderscheiding van andere volken toevertrouwd heeft. En zulk een kennis en waardeering van de gave en taak, aan ons volk geschonken, verkrijgen wij dan alleen, wanneer de geschiedenis des vaderlands in het licht van Gods leiding beschouwd en verstaan wordt. Dan alleen ontwaakt er heilige geestdrift in het hart voor ons land en voor ons volk, als we ons gedragen naar het edele woord, hetwelk onze Koningin ten vorigen jare bij haar bezoek aan Den Helder tot de Marine sprak. Herinnerend aan De Ruijter, Tromp en Evertsen, wees Hare Majesteit er op, hoe deze vlootvoogden Gods Woord tot richtsnoer voor hun leven hadden gekozen en vroomheid steeds als de eerste deugd hadden beschouwd, en Zij riep hare hoorders op, om het voorbeeld dezer vrome zeehelden te volgen. Dat is het, waar niet alleen onze vloot en ons leger, maar heel ons volk behoefte, vóór alle dingen behoefte aan heeft. Hooger beginsel en sterker kracht dan de vreeze des Heeren is er niet. En gelukkig het land, welks regeering de godsvrucht in oprechtheid als zulk een beginsel eert en als zulk eene kracht erkent!

Wanneer wij nu aan het hooge ideaal, dat van de Regeerings-

taak in den tegenwoordigen tijd ons voor oogen staat, een oogenblik de werkzaamheden van het huidige Kabinet gaan toetsen, dan spreekt het vanzelf, dat de werkelijkheid nooit ten volle aan het ideaal beantwoordt. Aan overdreven verwachtingen zijn Christenen, die de zwakheid en het gebrek der menschelijke natuur kennen, ten allen tijde gespeend. Onfeilbaar is niemand, zijn ook de machtigste koningen en de kundigste raadslieden niet. Al zou dit of een geestverwant ministerie jaren lang na dezen met de leiding van 's lands zaken zijn belast, het paradijs zal er hier in ons land niet door komen, voor niemand, ook voor onze werklieden niet. Maar desniettemin mogen wij dankbaar erkennen, dat het tegenwoordig Kabinet volhardt bij het ideaal en ernstig en getrouw in die richting zich beweegt.

In de eerste plaats komt daarvoor in aanmerking, dat het tegenwoordig Ministerie een Christelijk Ministerie is en op de Christelijke grondslagen van ons volksleven wenscht voort te bouwen. Onze tegenstanders beseffen niet, wat ons Christenvolk in dit opzicht jaren lang te lijden heeft gehad. Overal, in alle officieele kringen, bij alle officieele personen, bij burgemeesters, notarissen, doctoren, advokaten, onderwijzers, hoogleeraren, ambtenaren van lageren en hoogeren rang ondervond het zoo niet miskenning en spot, dan toch een volslagen onverschilligheid voor wat het als het edelste en teederste omdroeg in het diepst zijner ziel. Voor zijne heiligste aspiratiën, voor zijne innigste genegenheden vond het geen oor en geen hart. Menigmaal werd het om deze zijne kostelijkste gevoelens achteruitgezet en als eene schare van dompers en duisterlingen in den hoek geduwd. Aan den schat van godsvrucht en heiligen zin, al werd die ook gedragen in aarden vaten, heeft het liberalisme zich in ons vaderland tientallen van jaren aaneen zeer zwaar bezondigd. En als er dan eindelijk, na buitengewone krachtsinspanning, een Ministerie optreedt, dat de belijdenis van Christus zich niet schaamt, maar openlijk voor zijn naam uitkomt, dan leeft dat volk weer op, komt het uit zijn schuilhoek te voorschijn, en verpandt er zijn stem en zijn steun aan. Dat is de kracht van dit Ministerie; het heeft een plaats in het hart en in het gebed van het Christenvolk in deze landen. Het gevoelt: de mannen van dit Kabinet verstaan ons in onze diepste behoeften, in onze hoogste aspiratiën, zij zijn niet doof voor onze klacht. En daarom, al komen de tegenstanders met nog

zooveel beschuldigingen tegen dit Ministerie aandragen, zij stuiten af op het besef, dat in den boezem van het volk leeft: dit zijn onze mannen, zij vertolken het woord, dat in ons hart geschreven staat.

Maar wat alzoo de kracht van dit Ministerie bij een groot deel van ons volk uitmaakt, dat is juist de luidste klacht, welke van de overzijde over dit Kabinet wordt geslaakt, de klacht n.l. over de zoogenaamde vermenging van godsdienst en politiek. Indien deze beschuldiging op waarheid berustte, zou hare rechtmatigheid erkend moeten worden. Want godsdienst en politiek zijn twee en mogen niet worden vermengd. Vermenging van beide is echter iets anders dan handhaving van hun onderling verband; zoozeer vermenging te mijden is, is ook scheiding verwerpelijk. Politiek toch is eene hooge en edele kunst. Licht kan ze worden misbruikt, en naarmate iets edeler is, is het misbruik, dat ervan gemaakt wordt, te gevaarlijker. Als politiek misbruikt wordt, dan bevordert zij het partijwezen, de egoïstische berekening, de zucht naar invloed en macht, de jacht op succes; dan bederft zij het karakter, verwoest het openbare leven, ondermijnt het recht, voedt het opportunisme en doet tot onware beloften, tot valsche programma's, tot verheerlijking van eigen partij, tot belastering van de tegenstanders, tot het aantasten van karakters, tot het verdenken van bedoelingen, tot het aanwrijven van gevaarlijke consequenties de toevlucht nemen. Verklaarbaar is het, dat met het oog ook op tooneelen, als de parlementen in Parijs, in Rome, in Weenen ons te aanschouwen geven, vele fijngevoelige en vrome naturen zich uit de politiek terugtrekken en met haar knoeierijen niet meer te doen willen hebben. En toch, hoe gevaarlijk de politiek ook zij, het misbruik heft ook hier het gebruik niet op; in zichzelve is politiek eene heerlijke en eene heilige kunst. De aarde is des Heeren, mitsgaders hare volheid. Geen ding is onrein in zichzelve. Alle schepsel Gods is goed, en er is niets verwerpelijk, met dankzegging genomen zijnde, want het wordt geheiligd door het woord van God en door het gebed. Het schrikkelijk misbruik, dat van haar gemaakt wordt, bewijst dat zij in zichzelve iets kostelijks is. En het is de roeping der edelsten en der vroomsten, zich aan haar niet te onttrekken en ze aan allerlei lage hartstochten over te geven; maar integendeel, om ze met dankzegging te gebruiken en ze te heiligen door het woord van God en door het gebed. En dan is politiek de hooge,

heerlijke kunst, om een volk te regeeren naar den wil van God, in overeenstemming met het karakter, de historie en de roeping, die Hij eraan schonk. Voor zulk een kunst zijn zedelijke, zijn godsdienstige beginselen van noode, opdat zij niet ontaarde in winstbejag of dienstbaar worde aan den „Wille zur Macht". Al hebben godsdienst en staatkunde ook elk een eigen terrein, religie en moraal staan niet te hoog, om aan de politiek haar beginsel en richtsnoer te schenken, en de politiek staat niet te laag, om door godsdienstige en zedelijke beginselen te worden beheerscht. De godsvrucht, de echte en oprechte godsvrucht *kan* voor de overheid bij de regeering des volks niet schadelijk zijn, en de overheid zal te beter haar volk regeeren, als zij zichzelve erkent als dienaresse Gods en door zijn wet zich laat leiden. Het „bij de gratie Gods" is geen zinledige phrase, geen blinddoek voor het volk, maar principe en fundament van alle gezag en orde, van alle recht en wet.

Op dezen Christelijken grondslag heeft het tegenwoordig Ministerie van den aanvang af positie genomen. En deze stelling heeft aan zijne politieke werkzaamheid geen schade gedaan, maar het juist geprikkeld tot den arbeid. Het heeft, tegenover het valsche beginsel der neutraliteit, de politiek niet van den godsdienst gescheiden, maar nog veel minder de politiek in den godsdienst laten opgaan. Integendeel, het heeft eene werkkracht ontwikkeld, die ook van den tegenstander eerbied afdwingt. Met name is het onderwijs een voorwerp van de aanhoudende zorg der Regeering bij dit Kabinet geweest, het onderwijs in al zijne vertakkingen, niet alleen het bijzonder, maar ook en in de eerste plaats het openbaar onderwijs. Zoolang art. 192 der Grondwet luidt gelijk het luidt, is dit ook plicht der Regeering. En het Kabinet der rechterzijde heeft zich van dien plicht gekweten en de belangen van het openbaar onderwijs op allerlei wijze behartigd. De overheidshoogescholen hebben over dit Ministerie niet te klagen gehad. Het technisch onderwijs is door dit Kabinet ter hand genomen met een ernst en liefde, als er vroeger nooit aan gewijd was. Het begreep, dat het in den wedstrijd der volken er vóór alle dingen op aankomt, om ons volk practisch weerbaar te maken, om in landbouw, handel en nijverheid het arbeidsvermogen intensief te sterken. Waar andere landen in de laatste jaren in dit opzicht met reuzenschreden vooruitgegaan zijn, is het dringend noodig, om het achterstallige in te

halen en door verbetering van het vakonderwijs er zorg voor te dragen, dat onze werklieden, onze landbouwers, onze industriëelen, onze handelaren, onze ingenieurs voor die van andere landen in kunde en bekwaamheid niet behoeven onder te doen. Hiervan doordrongen, nam dit Ministerie met kracht de verbetering van het vakonderwijs ter hand. Het hervormde de polytechnische school tot eene Technische Hoogeschool, stelde eene middelbare technische school in uitzicht, bevorderde ambachts- en burgeravondscholen, liet de Tweede Kamer de wenschelijkheid uitspreken van hooger landbouw- en handelsonderwijs en ontwierp een schema van een het algemeen ontwikkelend onderwijs op al zijne trappen begeleidend vakonderwijs voor landbouw. handel en nijverheid, dat van een breeden blik en van een diep inzicht in de eischen van onzen tijd getuigt. En bovendien stelde het eene staatscommissie in tot eene betere ineenschakeling van al de onderscheiden deelen van het onderwijs, opdat er orde in den chaos kome en organisatie het peil en de vruchtbaarheid van het onderwijs verhooge.

Natuurlijk is daarbij door dit Ministerie het bijzonder onderwijs niet vergeten. Art. 192 der Grondwet is gesteld in een tijd, toen het openbaar onderwijs nog algemeen beschouwd werd als *het* eigenlijke, officieele onderwijs. Het verklaart daarom dat openbaar onderwijs tot een voorwerp van de aanhoudende zorg der Regeering, en zegt nog wel even, dat het geven van onderwijs vrij is, maar koestert dienaangaande zeer geringe verwachtingen. Het oordeel was destijds algemeen, dat het bijzonder onderwijs klein van afmeting en hooge uitzondering zou blijven; men achtte het zelfs niet noodig uit te spreken, dat ook aan dat onderwijs de overheid eenige zorg had te wijden; het was eenvoudig eene zaak van enkele zonderlingen, waarmede de overheid zich niet had in te laten. Het grondwetsartikel verbiedt die zorg wel niet, maar gebiedt ze evenmin, omdat zelfs de gedachte toenmaals niet opkwam, dat een verbod of gebod noodig zou zijn. Daarom zijn de toestanden, waarin wij thans verkeeren, ver boven dit artikel uitgegroeid. Niemand vermoedde vóór eene halve eeuw, dat het bijzonder onderwijs zulk eene vlucht zou nemen en zulk een belangrijk deel zou gaan vormen van het algemeen volksonderwijs. Thans heeft het eene plaats in ons volk verkregen, die de overheid dringt, om in het algemeen belang er hare zorg aan te wijden. Het kan niet meer beschouwd worden als een zonderlingheid van enkele

particulieren, het is voor een grooten kring van ons volk *de* school geworden. En daarom is het niet alleen met de letter van het grondwetsartikel in de hand geoorloofd, maar ook door het algemeen belang, door de „salus publica", welke de overheid te bevorderen heeft, geboden, dat zij ook aan dit onderwijs hare zorg wijde en haar steun biedt. Er is hier een nationaal belang mede gemoeid. Ditzelfde geldt, in kleiner omvang, maar in principieel nog sterker zin, van het middelbaar, het gymnasiaal en het universitair onderwijs. Bij de krachtige herleving der Christelijke beginselen, bij de ontwaking van het Christelijk volksdeel, gelijk die sedert het begin der vorige eeuw tot ieders verwondering heeft plaats gehad, is het eene onverstandige en achterlijke politiek, het geven van onderwijs in dien zin vrij te verklaren, dat de overheid er zich hoegenaamd niets om te bekommeren en onverschillig de oogen ervoor te sluiten heeft. Te minder is zulk eene politiek te verdedigen, wijl het Christelijk onderwijs op al zijne trappen nergens anders voor opkomt dan voor het herstel van het verband tusschen het Christelijk geloof aan de eene en de opvoeding en wetenschap aan de andere zijde. Het doet op de degelijkheid van het openbaar onderwijs, op de bekwaamheid en toewijding van zijne onderwijzers niets af, het zoekt zijne uitbreiding niet door degradatie van den tegenstander; maar het heeft hierin zijne kracht, dat het, met eerbiediging van anderer meening en richting, onderwijs en opvoeding op de Christelijke grondslagen herstellen en opbouwen wil. Daarmede doet het niets misdadigs, maar arbeidt het aan de bewaring van diezelfde grondslagen, waarop eeuwen lang heel ons volksleven heeft gerust, die ter kwader ure door de neutraliteit terzijde geschoven zijn, en in dezen tijd door allerlei ongeloof en revolutie zeer ernstig worden bedreigd. En zoo is het wijze, op de hoogte van den tijd staande politiek, aan dat Christelijk onderwijs in al zijne vertakkingen tegemoet te komen, zorg te wijden en steun te bieden.

Op dat standpunt plaatst zich het tegenwoordig Kabinet. Zonder ook maar in het minst te kort te schieten in de aanhoudende zorg voor het openbaar onderwijs, wijdt het toch ook aan het bijzonder onderwijs zijne aandacht en is het daaraan in zijne pensioenregeling, in zijne lager en hooger onderwijswet helpend tegemoet gekomen. Dat men van de overzijde ons beschuldigt van materialistische en egoïstische bedoelingen en ons voor de voeten werpt, dat wij tevreden zijn, als wij den „gouden bodem"

van de schatkist maar zien, is eene goedkoope redeneering in den mond van hen, die voor het onderwijs hunner kinderen zich schier niet de minste opoffering getroosten en die alles wat zij wenschen volop ontvangen uit de openbare kassen, welke mede door onze penningen zijn gevuld. Zeker, het geld wordt door ons niet versmaad, het is de zenuw van den oorlog en ook de zenuw van den schoolstrijd; maar toch is dat geld slechts een middel, middel voor het hooge doel, om op den grondslag van het Christelijk geloof een onderwijs en wetenschap te bouwen, die in alle opzichten aan de eischen van onzen tijd voldoen. En dit is eene zaak, die ook de overheid ter harte moet gaan. Ook zij, die aan de belijdenis van het Christelijk geloof trouw blijven, zijn burgers van den staat en leden van het Nederlandsche volk; ook hunne kinderen en zonen moeten weerbaar gemaakt voor den strijd om het bestaan, en ook van de degelijkheid van hun opleiding hangt voor een deel de toekomst van ons vaderland af. Wat het einde van de worsteling tusschen Christelijk en neutraal onderwijs zal zijn, kan niemand voorspellen. Op de vraag van den Heer Tydeman, wat de Regeering als einddoel beoogt, valt geen antwoord te geven. Christenen kunnen aan hunne tegenstanders nooit iets anders voorhouden dan het woord van den apostel Paulus: ik wenschte wel van God, dat èn bijna èn geheellijk niet alleen gij, maar ook allen, die mij heden hooren, zoodanigen wierden gelijk als ik ben, uitgenomen deze banden. Maar deze wensch is niet hetzelfde als eene vaste hoop of eene gewonde verwachting. De gedachte van Prof. De Louter, dat de openbare universiteiten straks ontvolkt en de openbare scholen leeggepompt zullen worden, komt in ons hoofd niet op. Wij droomen van geen restauratie der zeventiende eeuw en nog veel minder van een duizendjarig rijk. Maar toch hebben wij goeden moed. De intense volkskracht, die in de Christelijke school zich ontwikkeld heeft en op den gedenkdag van het vijfentwintig-jarig bestaan der Unie: Een School met den Bijbel, en bij de viering van het gouden jubileum van de Vereeniging van Christelijke Onderwijzers en Onderwijzeressen ten vorigen jare zoo luisterrijk tot openbaring kwam, strekt ons ten waarborg, dat het Christelijk onderwijs in de toekomst nog dieper wortelen zal schieten in ons volksleven en nog rijker vruchten zal dragen. Maar voorzoover dit, mede door den steun van dit Kabinet, plaats hebben zal, zeggen wij met den Heer Lohman, dat de voorstanders van

het bijzonder onderwijs reeds jaren den weg uit wilden, die thans op onderwijsgebied bewandeld wordt, en dat zij nu reeds en straks nog meer door velen van hunne tegenstanders in het gelijk zullen gesteld worden. Want de tijd is niet verre meer, dat vele liberalen dankbaar zullen zijn voor den strijd, die onzerzijds voor het Christelijk en voor het vrije onderwijs is aangebonden. Als nog pas open en duidelijk in zeker tijdschrift het recht der ouders ontkend werd, om de kinderen op te voeden in hun geest, wijl geloof zaak moet blijven van het vrije zoeken der ziel, en kinderen niet rijp zijn, om daarvan te weten, dan toont één zoo'n zinsnede, welke toekomst wij tegengaan, als de moderne levensbeschouwing de overhand neemt. Wat daarom naar eene herinnering onlangs in het *Handelsblad*, de Heer Van Houten jaren geleden eens aan Minister Thorbecke toevoegde: evenals gij weleer, heb ik thans — *te vroeg* gelijk, dat geldt ook van de strijders voor de Christelijke school. Gelijk krijgen zij, in de toekomst, ook van hunne tegenstanders. En ook in dit opzicht zullen zij zich bewijzen te zijn, eene partij niet van onveranderd behoud, maar van vooruitgang, eene „radikale Fortschrittspartei".

De regeling en verheffing van het onderwijs is het eerste punt op het sociaal programma van onze antirevolutionaire partij. Maar ook het maatschappelijk vraagstuk in engeren zin is door het tegenwoordig Bewind met ernst ter hand genomen. De oogst is hier nog wel niet binnengehaald, maar is, wind en weder bij de aanstaande verkiezingen dienende, toch in de volgende periode voor inzameling rijp. Wat op dit gebied is voorbereid, ingediend en aangekondigd, is zelfs te veel om te noemen. Daar is in de eerste plaats de regeling van het arbeidscontract en het wetsontwerp tot bescherming van den arbeid, de uitbreiding van de ongevallenwet tot de zeevisscherij en den landbouw, en de verplichte verzekering tegen de gevolgen van ziekte, invaliditeit en ouderdom. Indien deze ontwerpen, ook na min of meer belangrijke wijzigingen, tot wet verheven mochten worden, zouden wij op den weg der sociale hervorming eene belangrijke schrede vooruitgegaan zijn. Algeheele bevrediging is niet te wachten van welke wettelijke voorziening ook, en een volkomen oplossing van wat door velen onder het maatschappelijke vraagstuk verstaan wordt, is een ijdele hersenschim. Zeer terecht heeft Paus Leo XIII in zijne encycliek *Rerum*

novarum opgemerkt, en Minister Loeff heeft deze woorden in zijne Memorie van Toelichting op het wetsontwerp inzake het arbeidscontract met instemming aangehaald: Wat pogingen men ook moge aanwenden tot verbetering van het levenslot, nimmer zal men er in slagen, de maatschappij ten eenenmale van de ellende te verlossen. Zij, die voorgeven dat zii het daarheen zouden kunnen leiden, zij die het arme volk een leven zonder zorg, vol rust en genot voorspiegelen, maken zich aan een bedrog schuldig, dat slechts grooter euvelen ten gevolge hebben kan dan die, welke het deel zijn der tegenwoordige samenleving. Men dient, wil men aanspraak maken op juistheid van inzicht, rekening te houden met de dingen, gelijk zij in waarheid bestaan, en een verbetering van den toestand elders dan in het najagen van dergelijke hersenschimmen te zoeken. Maar andererzijds komt aan al deze wettelijke maatregelen eene gewichtige plaats in het betrachten der sociale rechtvaardigheid toe en kunnen zij, althans voor een deel, aan den oeconomischen strijd onzer dagen zijne bittere scherpte ontnemen.

Van beteekenis is ook de aandacht, welke dit Kabinet aan de belangen van den middenstand heeft gewijd. In December van het jaar 1901 zeide de Minister van Binnenlandsche Zaken in de Tweede Kamer, dat de middenstand, wat initiatief en activiteit betreft, bij de arbeidende klasse ver ten achter staat; en een poging, om die activiteit op te wekken, werd door den Minister zelf ondernomen door de benoeming van een gedelegeerde der Regeering naar het internationaal congres van den middenstand te Namen. Dit werd gevolgd door een dergelijk congres te Amsterdam in 1902. En van dien tijd af ontwaakte in den middenstand een nieuw leven. Er werd een nationale Bond gevormd van bestaande of pas opgerichte vereenigingen, die zich, met vermijding van het standpunt van den klassenstrijd en tot zuiver economischen arbeid zich bepalende, door organisatie en door eenheid van actie den middenstand wil sterken in den strijd, en de misstanden wil opsporen en wegnemen. Ten vorigen jare werd door de Regeering eene commissie benoemd, om de vraag te overwegen, of het op den weg der Regeering ligt maatregelen te nemen in het belang van den handeldrijvenden en industriëelen middenstand, en bij bevestigende beantwoording van deze vraag, voorstellen daartoe strekkende te doen, of wel, zoo een nader

onderzoek daaraan zou behooren vooraf te gaan, de Regeering te dienen van advies omtrent de wijze, waarop zulk een onderzoek zou zijn in te stellen. Hoe het antwoord dier commissie nu ook uitvalle, dit is in elk geval reeds een winst te achten, dat de middenstand uit zijn niets doen en individueel handelen is wakker geschud, op organisatie zich toelegt en gemeenschappelijk de vraagstukken onder de oogen ziet, die met het voortbestaan van den bloei van dezen belangrijken stand der maatschappij in verband staan.

Al deze maatregelen toonen, dat het Kabinet, hetwelk op Christelijk standpunt zich plaatst, daarom de oogen niet sluit voor de belangen van het leven in staat en maatschappij. En daarbij komen nu nog, behalve de drankwet, die reeds aangenomen werd en in werking is getreden, al die ontwerpen, die reeds ingediend of aangekondigd zijn, tot afschaffing van de staatsloterij, tot beperking van den vaccinedwang, tot bevordering der Zondagsrust, tot nadere regeling van de rechtspositie der Christenen in Indië, tot bevordering van het zedelijk karakter van het openbare leven, tot voorkoming van vervalsching der voedingsmiddelen en der oneerlijke concurrentie, tot regeling van de administratieve rechtspraak, benevens de benoeming van commissies voor bezuiniging inzake defensie en voor het onderzoek naar verbetering van den staat der gemeentefinanciën. Er zijn aanklachten tegen dit Kabinet ingebracht, die, zoo al niet verontschuldigbaar, toch verklaarbaar zijn. Maar dat dit Ministerie reactionair, conservatief, anti-democratisch zou zijn, is klaarblijkelijk met de feiten in strijd. Veeleer zouden wij dan nog de klacht kunnen verstaan, dat dit Kabinet al te veel hooi op de vork neemt.

Maar de werkkracht, die het getoond heeft te bezitten, waarborgt ons, dat het bij verlenging van leven volbrengen zal wat het belooft. Bewarende den schat van ideale goederen, dien het voorgeslacht ons heeft nagelaten, ziet het vooruit in de toekomst en begrijpt het de taak, waartoe de ernst onzer tijden het roept. Het is geen ministerie van behoud, maar van vooruitgang, geen partij-ministerie, maar opkomend voor de belangen van heel het volk, van al zijne standen en rangen. Het is een Christelijk, daarom een vaderlandsch, een Nederlandsch, een nationaal Kabinet. Het ongeloof is van buiten af geïmporteerd en de neutraliteit is een uitheemsch gewas. Maar het geloof is de kracht onzer vaderen

geweest; het was de oorsprong van onze republiek, de wortel van onze burgerdeugd, de waarborg van onze constitutioneele vrijheden. Dat geloof legt ook ons den plicht op en verleent ons tevens den moed en de kracht, om bij de naderende stembus den strijd aan te binden tegen allen, die ons volksleven nog verder doordringen willen met den neutralen geest. Houdt daarom moedig en fier uw Christelijk vaandel omhoog! Laat wapperen de driekleur: God, Oranje, Nederland! Kiest mannen, die, in navolging van zoovelen onzer Kamerleden, die reeds heengegaan zijn, in navolging met name van den straks aftredenden Voorzitter der Tweede Kamer, Mr. Aeneas Baron Mackay, ook in 's lands raadzaal de belijdenis van Christus zich niet schamen en door die belijdenis met de kern van ons volk in gemeenschap staan en voor dat volk ten zegen zijn. Bedenkt bovenal, dat adel verplicht! Wie den naam van Christus noemt, sta af, ook in de politiek, van alle ongerechtigheid! En vertolke dan straks de stembus aan onze geëerbiedigde Koningin deze bede van het Nederlandsche volk: Majesteit, het behage U, dit Ministerie te handhaven, want het is de wensch van Uw volk, dat het, in aansluiting bij zijn verleden en in overeenstemming met de traditiën van Uw eigen huis, naar het richtsnoer van des Heeren Woord geregeerd worde, opdat het groot zij in alles, waarin ook een klein volk groot kan zijn!

Ik heb gezegd.

P 7998-N
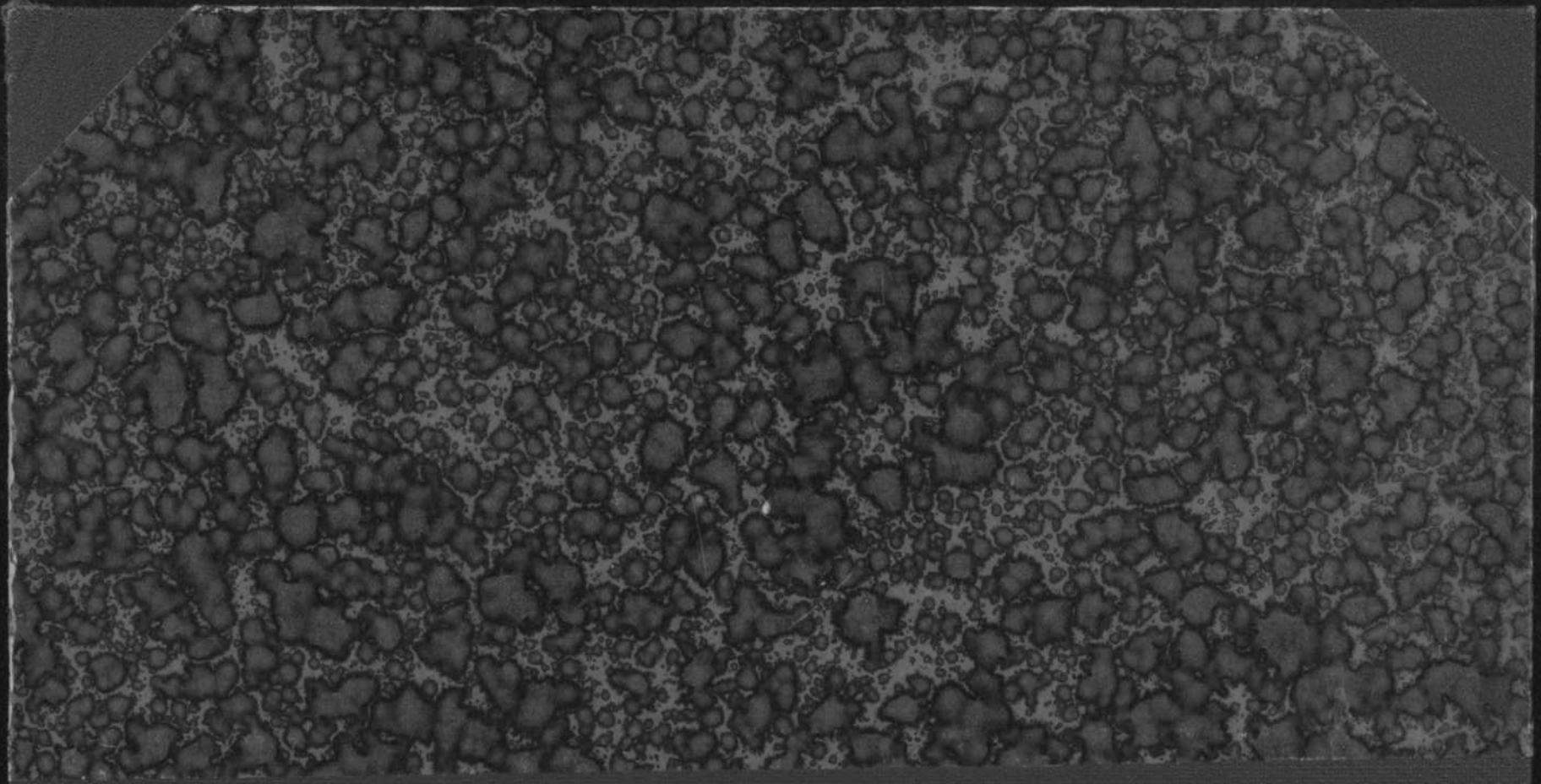
BIBLIOTHEEK VRIJE UNIVERSITEIT
3 0000 00044 2008